

Det ældste Kjøbenhavn og den nyere Granskning.

Af
A. Heise.

Kjøbenhavns Ælde har i lang Tid været et Stridsspørgsmaal mellem Historikerne. Medens nogle, som Lunde-kanniken Mester Jon Turson i sin Kirkekronike (1565), endog gaa saa vidt i deres Tanker om Kjøbenhavns Ringhed før Absalons Tid, at de lade Absalon bygge de første «smaa Fiskeboder nede paa Strandbakken, hvor Kjøbenhavn nu staar»¹⁾, eller i al Fald lade Havn før hans Tid være et ringe Fiskerleje, have andre, som Otto Sperling, Langebek og tildels Pontoppidan og i nyere Tider P. A. Munch, Helveg og H. Rørdam, hævdet, at «Kjøbmændenes Havn» vistnok allerede før hans Tid havde haft en større Betydning²⁾. «Jeg er snart af de Tanker,» siger Langebek saaledes i nogle haandskrevne Optegnelser om Vor Frue Kirke, «at baade Byen og Kirken er ældre, end man

¹⁾ Kirkehistoriske Samlinger II, 131.

²⁾ Otto Sperlings Noter til Absalons Testamente, Script. R. D. V, 455°: «. . . unde confutantur illi, qui civitatem nullam Absalonis tempore Hafniam fuisse credunt, arcemque et domum solam episcopi prætereaque nihil hic exstitisse». — Pontoppidan, Origines Hafnienses 29.

gemenlig holder den for at være. Det er bekjendt, hvor stor Troskab og Tjeneste den i vores Historie udødelige Helt Absalon bevisede sin Konge og sit Fædreneland, baade før og efter han kom til biskoppelig Værdighed. Det er troligt, at saa vis og erkjendtlig en Herre, som Kong Valdemar den første var, har villet aflægge saa stor en Rigets Mand og saa kjær en Ven, som Absalon var, med nogen anselig og mere end almindelig Belønning. Og har da Kjøbenhavn, som Kongen forærede ham fra Kronen, vel ikke just været et gement Fiskerleje, men uden Tvivl en god Flek og et Sæsted af Betydning, hvor fremmede Kjøbmænd, som handlede paa Riget, har haft en sikker Havn og fundet sig vel holdne med deres drivende Kjøbmandsskab. Og bliver der derfor allerede i Absalons Tider udi Historien talt om Kjøbenhavn ikke som en ny, men som om en da allerede blomstrende mærkelig By og bekjendt under det Navn af *Kjøbmænds-Havn* (*mercatorum portus*). Tilmed finder man neppe noget gammelt og ægte Bevis, at Absalon har anlagt Byen, men hvad man vist finder om den gode Herre, er, at han ved Kjøbenhavn har anlagt et Slot eller liden Befæstning. — Vel læser man hos Saxo, at Kjøbenhavn kaldes Absalons By (*urbs Absalonica*): deraf følger ikke, at Absalon først har lagt Grundvold til Byen; men den kaldtes saa, fordi Absalon har hjulpet til dens Opkomst, gjort den større end tilforn, draget flere Indbyggere derhen, forsynet dem med Friheder, og saa videre. Og véd man da ikke, om de have Ret, der sige, at Kjøbenhavn ikke kan rose sig af nogen synderlig Ælde¹⁾.

Om end ikke ethvert Ord i disse Langebeks Ytringer

---

¹⁾ Anført i Dr. H. Rørdams fortjenstlige Skrift om Kbhvns Kirker og Klostre S. 1—2.

kan staa sin Prøve, viser der sig dog heri en saadan Ædruelighed, en saa jævn og simpel Klarhed, at den virker højst tiltalende. Med Saxes Ord for sig, at Erling Skakke paa Fribyttervis søger at gjøre Landgang «ved den By, som kaldes Kjøbmændenes Havn» ¹⁾, men hindres heri af Absalon, at denne derpaa samme Aar, for at forstyrre Sørøvernes Færd, grundlægger en Borg paa «Strandholmen» og saaledes ved en ringe Befæstning yder sit Fædreland et kraftigt Værn, hvorved Stedet bliver usikkert for Sørøverne og Sejladsen paa det nærliggende Hav sikker for Indbyggerne ²⁾, — at Absalon derpaa et Par Aar senere «fra den Borg, han havde anlagt i Kjøbmændenes alfare Havn», overrasker et Sørøverskib og sætter Mandskabets Hoveder paa Stejler nær ved Absalonicæ urbis Mure ³⁾, — med disse Saxes Ord for sig kommer Langebek paa sin jævne og rolige Maade til det, vi kunde fristes til at sige: beskedne Resultat, at Kjøbenhavn, allerede før Absalon anlagde sin Borg, har været «en god Flek og et Sæsted af Betydning». Han gaar aabenbart ud fra, at Byen allerede før Borgens Anlæggelse har haft Navnet «Kjøbmannehavn», i al Fald i daglig Tale, selv om det endnu i nogen Tid

¹⁾ ad vicum, qui mercatorum portus nominatur (Saxe, Müllers Udg. S. 809).

²⁾ S. 810: Eodem anno deturbandæ piraticæ gratia insulam maritimam novo castelli fundamento complexus, exigui monumenti beneficio ingens patriæ præsidium attulit. Nam et suspectum prædonibus situm reddidit et tutam vicini maris navigationem incolis tribuit.

³⁾ S. 888: . . . ad castelli tuitionem, quod in publico negotiatorum portu condiderat. — S. 889: Quorum (o: prædonum) capita . . . propter Absalonicæ urbis moenia iisdem stipitibus affixa sunt, qui nuper aliorum piratarum a Sialandensibus captorum cervicibus onusti fuerant.

officielt kaldtes «Havn», saaledes som det fremgaar af de ældste Pavebreve.

At der før Absalons Tid har været en By (vicus) med en god naturlig Havneplads, der har ligget gunstig for Handelen, og hvortil fremmede Kjøbmænd strømmede, i det mindste paa en Tid af Aaret, naar de store Sildefiskerier i Øresund fandt Sted, er saaledes ikke nogen ny historisk Mening. — Dette er i alt væsentligt ogsaa Udbyttet af den norske Historiker P. A. Munchs Granskninger; men naar han troede at gjenfinde Havn i det i Sagaerne oftere omtalte, stærkt søgte Hal-Øre Marked, hvorved Kjøbenhavns Ælde som Handelsplads vilde blive rykket meget langt tilbage i Tiden, saa er det nu gjort i højeste Grad sandsynligt, at denne Plads laa paa et helt andet Sted, ved det nordlige Indløb til Øresund, ved Dronningemøllen ved Mundingen af Esrom Kanal, hvor der endnu i Midten af det 16de Aarhundrede var et Udskibningssted, hvis Navn endnu gjenfindes i forvansket Form i Hulerød (Haalløer)¹⁾.

Men med dette jævne og simple Resultat om det ældste Kjøbenhavn, hvortil den ældre Tids Granskning var naaet, har den nyeste Tids Granskning ikke kunnet lade sig nøje. Man har villet have Rede paa Byens formentlige Størrelse og Beskaffenhed, om den kun var en ringe Landsby, paa hvis Strandbred de fremmede Kjøbmænd en kort Tid af Aaret opslog deres Boder, eller om den allerede paa hin Tid var en Kjøbstad, med stadig Bebyggelse som saadan, med en ordentlig anlagt Havn, paa hvis fredlyste Broende allerede Absalon kunde møde til Underhandling med Erling

¹⁾ P. A. Munch i Nordisk Universitets-Tidsskr. II, 30 ff. — O. Nielsen i Danske Samlinger 1 R. VI, 297 ff. og navnlig i 2 R. IV, 250. — Jfr. Helveg, Kirkehist. før Ref. I, 491 og II, 1039; Rørdam, Kbhvns Kirker og Kløstre S. 2.

Skakke, med en kongelig Borg eller i al Fald befæstet Kongsgaard, der allerede før Absalons Tid kunde yde et om end ringe Værn mod de frække Røvere osv. osv. Man har troet at kunne fastslaa, hvilken Kirke der var den ældste, og andet mere. — Netop fordi den nyere Granskning her er kommet til saa nøjagtige Resultater, bliver man noget tvivlraadig, og naar man saa ser, at to Granskere med stor Styrke gjøre stik modsatte Meninger gjældende, bliver det nødvendigt at se at komme til Klarhed om, hvad Udbytte der i Virkeligheden er kommet af den Strid, der nu allerede i længere Tid er ført mellem Dhrr. Dr. O. Nielsen og Arkivfuldmægtig A. D. Jørgensen om det ældste Kjøbenhavn. At denne Strid maatte blive af ikke ringe Betydning og paa forskjellig Vis kaste Lys over mange Forhold, kunde man paa Forhaand sige sig selv. Paa den ene Side staar en Gransker, der ved sine utrættelige Arkivstudier har skaffet sig et saa dybtgaaende Kjendskab til Kjøbenhavns historisk-topografiske Forhold som ingen før ham, paa den anden Side en Forfatter, der med indtrængende Kjendskab til Middelalderens Forhold ikke blot i Danmark men ogsaa andensteds forbinder en stærk Combinationsevne, men maaske ogsaa en undertiden vel vidt dreven Lyst til at opstille nye Synsmaader. Hvad er nu i denne Strid gaaet af med Sejren, det flittige og nøjagtige historisk-topografiske Arkivstudium eller det aandrige Syn? Eller ligger maaske Sandheden i Midten, eller kan maaske Striden ikke udfægtes, fordi man, i det mindste indtil videre, staar foran et non liquet, som enhver Videnskabsmand maa bøje sig for, hvis han ikke vil føres ud paa de vildsomme Veje? ¹⁾

¹⁾ De Skrifter, som her komme i Betragtning, ere:

O. Nielsen: Undersøgelser om Københavns ældre Forhold (Danske Saml. for Historie, Topografi osv. 1 R. VI, 289). Dernæst:

Første Gang, Dr. O. Nielsen udtalte sig om Københavns ældste Forhold, søgte han at godtgjøre, at Byen oprindelig, før Absalons Tid, var en Landsby med sin Bymark og sin Sognekirke (Vor Frue Kirke). Han støttede sig dels til Udtrykket «vicus» hos Saxe, der efter hans Opfattelse maatte betyde «Landsby», dels til en i Absalons Tid indgaaet Tiendeforening, hvorved Bymændene i Havn overdrog deres Del af Tienden til Vor Frue Kirke, dels til en nøjagtig Undersøgelse af Københavns ældre Bymark, der kunde godtgjøres at have strakt sig lige til Søerne, saa at det gamle Havns Grænser blev Søerne, Gamle Kongevej, Værnedamsvejen, Vesterbrogade forbi Sorte Hest og Valby Mark¹). Navnlig viste det sig, at den senere nedlagte Landsby Serridslev, hvis Jorder 1525 overdroges til København, ikke kunde sættes for Enden af Nørregade, som man hidtil efter en usikker Beretning i Pontoppidans Origines Hafnienses havde været tilbøjelig til, men at den maatte have ligget udenfor Søerne, rimeligvis ved Jagtvejen eller Lygtevejen²). — Dette er et af Hovedpunkterne i Bevis-

A. D. Jørgensen: Det ældste København I. (Aarbøger for nordisk Oldk. og Hist. 1872. S. 257).

J. Kinch, nogle Bemærkninger, navnlig om Saxes Udtryk om Kbhvn., i en Afhandling i Aarbøger for nordisk Oldk. og Hist. 1874. S. 328 ff.

O. Nielsen: Undersøgelser om Københavns ældste Forhold (Dsk. Saml. 2 R. IV, 234).

— —: Københavns Historie og Beskrivelse I. Kbhvn. 1877.

A. D. Jørgensen: Det ældste København II. (Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1877. S. 265).

O. Nielsen: Københavns Historie og Beskrivelse II. Kbhvn. 1879.

— —: Københavns Diplomatarium I—IV. Kbhvn. 1870—80.

¹) Dsk. Sml. 1 R. VI, 292 ff.; 300 ff.

²) S. 302 med Anm. 4. — Pontoppidans Orig. Havn. 11—12, jfr. 38. — Pontoppidans Fastsættelse af Serridslevs Plads skulde da ikke, foruden paa den almindelige Tradition om St. Petri Kirke som

forelsen; thi naar Serridslev By strakte sig lige til Kjøbenhavns daværende Porte og Mure, bliver der ingen Plads for en særlig Bymark for det gamle Havn; da maatte man altsaa ligesom Pontoppidan antage, at Havn ikke oprindelig havde været en Landsby med egne Marker, men, om man vil, en paa Serridslev Bymarker opstaaet Havneplads, hvis Udgangspunkt man da maatte være tilbøjelig til at søge, ikke ved Frue Kirke, men nede ved Stranden og Havnen og da rimeligvis ved St. Nikolai Kirke. — Den ældste Handels- eller Kjøbstad, med faststaaende Boliger, antog Dr. Nielsen da var opstaaet efter Anlægget af Absalons Borg, da en Handelsplads med faste Boliger i hine Tider vilde være saa stærkt udsat for Sørøvernes Plyndringer, at den maatte anses for en Umulighed uden en Borgs Beskyttelse; men denne nye Bys Udvikling gik saa hurtig for sig, at den allerede var temlig vidt fremskreden i Løbet af de 40 Aar, der hengik mellem Borgens Anlæggelse (c. 1167—68), Absalons Død (1201) og hans Efterfølger Bisp Peder Sunesøns Grundlæggelse af Vor Frue Kirkes Domkapitel (c. 1209)¹).

Dr. Nielsens Afhandling er saaledes et væsentlig paa nye topografiske Oplysninger grundet Indlæg mod den Mening, som i ældre og nyere Tider havde gjort sig gjældende om Kjøbenhavns Betydning som Handelsstad endnu før Absalons Tid. Efter Dr. Nielsens Fremstilling er Absalon ubetinget den, hvem den faste Handelsstad skylder sin Til-

---

Landsbykirke for Serridslev, grunde sig paa følgende Sted i Jordebogen af 1496: Per Anderssen en gord paa Nørregade liggendis syden her Jørgen Dwnck widh Nøre porth oc norden vidh Hans Hanssens gord aff Særitzløff (K. Dipl. I, 242, Pont. Orig. H. 442)? Selvfølgelig betegnes herved kun, at den nævnte Mand var fra Serridslev, men ejede en Gaard i Kjøbenhavn ved Nørreport.

¹) S. 294—95.

værelse. Mod denne Opfattelse var det, at Hr. A. D. Jørgensen i «Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie» 1872 skrev et paa nye Synspunkter rigt og interessant Indlæg, der ikke har været uden Betydning for en nærmere Prøvelse af Spørgsmaalet. Han gjorde navnlig opmærksom paa, at der i Roskilde Biskops Jordebog fra omtrent 1370 fandtes den Oplysning, at «Gaderne ved Stranden» ydede Jordskyld til Biskoppen, medens dette ikke var Tilfældet i den øvrige Del af Byen: de nye Bydele stode saaledes ikke paa Biskoppens Jord, men maatte antages at være opstaaede som Forstæder paa den frie Bondejord og senere forenede med Byen, et Forhold der, efter tyske Kilder, skal have været meget almindeligt i Middelalderen; dette Forhold tydede da meget stærkt, for ikke at sige afgjørende, hen paa, at man her havde den ældste By, det «Havn», der alt var til, da Kongen skjødede sin Ven «Borgen med alt dens Tilliggende», saaledes som det (efter A. D. Jørgensens Opfattelse) hedder i den pavelige Bekræftelse paa Absalons senere Gave til Roskilde Bispestol af Borgen i Havn med Byen Havn og Borgens øvrige Tilliggende. Denne Bydel strakte sig fra «Stranden» eller Havnen i hele dens Udstrækning op ad den Bakkeskraaning, paa hvis højeste Punkt Frue Kirke ligger, omtrent til Byens nuværende Hovedgade i Øst og Vest¹⁾. — Af Tiendebrevet kunde man ikke, saaledes som Dr. Rørdam og efter ham Dr. Nielsen havde gjort, slutte sig til, at Havn oprindelig var en agerdyrkende By, men kun, at Sognet Havn havde Jorder, hvilket ikke udelukkede, at Havn selv var en jordløs By. — Serridslev By var der formentlig ingen Grund til at lægge udenfor Søerne, i hvert Tilfælde

---

¹⁾ Aarbøger 1872 S. 258–59 med Anm.; jfr. 263.

gik dens Mark temlig nær ind under Stadens Mur, hvilket bl. a. kunde ses deraf, at da Serridslev Mark 1525 lagdes til Kjøbenhavn, fastsattes det, at man ikke vilde holde Svin paa den «for Skade og Fordærv, deraf komme kan paa Stadsens Volde og Grave», hvilket tydede paa alt andet end en Mark, som var skilt fra Staden ved Søer og mellem- liggende Jorder; derimod var der rimeligvis en Bymark Vest for Staden, mellem Stranden, Valby og Solbjerg Marker; men det syntes af forskellige Omstændigheder at kunne godtgjøres, at det var Valby Mark, der strakte sig ind mod Byen, og i hvis Brug der fra gammel Tid fandt et vist Fællesskab Sted mellem Havns og Valbys Beboere¹⁾.

Vi skulle i denne historiske Oversigt over Stridens Gang saa meget mindre gaa nærmere ind paa disse topografiske Spørgsmaal om Bymarkerne, som Hr. A. D. Jørgensen senere har tilbagekaldt sine Ytringer herom, ligesom vi i det hele senere ville faa Lejlighed til at prøve de vigtigste af de enkelte Stridsspørgsmaal mellem de to Forfattere; men det har været nødvendigt at anføre dem her til Forstaaelse af Stridens Udvikling. — «Naar vi saaledes ser», fortsætter Forf., «at Havn eller Kjøbmandhavn i Absalons Tid betegnede en Borg paa Slotsholmen, med en tilliggende, uden al Tvivl jordløs, Kjøbing paa den ligeover for liggende Strand, mod Vest skilt fra Valby Mark ved et Vandløb, mod Nord støttet til den Bakke, som bar Sognets Kirke²⁾, mod Øst begrænset af Stranden og et andet Vandløb, — saa bliver Spørgsmaalet, om vi kan følge Stedet længere tilbage i Tiden, ud over det Aar (1166?), da Absalon byggede sin Borg paa Holmen³⁾. — Dette søges derpaa nærmere

¹⁾ Smst. S. 259—62.

²⁾ Udhævet af mig.

³⁾ Aarbøger 1872, S. 262—63.

godtgjort dels ved Pave Urbans Brev af 1186, hvorved Absalons Gave til Roskilde Bispestol stadfæstes, og hvoraf efter Forf.s Mening skal fremgaa, at allerede Kong Valdemar har skjænket Absalon en Borg og en By, som altsaa begge maa have været til, før Absalon fik dem, før den Borg, som han derpaa anlagde «paa Holmen i Stranden». Hertil skal efter Forf.'s Mening ogsaa være Spor i Saxes Beretning om denne Borgs Anlæggelse (*novo castelli fundamento*, idet *novus* skal staa i Modsætning til en ældre [ikke nævnt] Borg); Byen omtales jo desuden som bestaaende af Saxe, hvis Udtryk «*vicus*» ingenlunde alene betyder Landsby, men er ligesaa tvetydigt som det danske «By». Denne ældre Borg mener Forf. da at have fundet Spor af i Østregaard, som 1298 omtales som en med Volde omgiven (?), Bispens tilhørende Gaard og senere forekommer som Biskoppens Avlsgaard, hvorpaa den i den senere Tid kan gjenkjendes under forskellige Navne (Vingaarden, Hr. Benedikt Alefelds, Johan Rantzovs, Mogens Gøjes Gaard, nu Nr. 4—6 i Vingaardstræde); paa denne Gaards Jord maa den opblomstrende Kjøbing da antages at have staaet, «saa dens Beboere vare Gaardsæder, Kongens [senere Biskoppens] Vornede, der svarede Jordskyld og gjorde Hoveri, for saa vidt de ikke vare i Stand til at betale for Ugedags-tjenesten»; denne Gaard var nærmest en Udflyttergaard fra Serridslev og laa paa Serridslev Strand. «Derefter udvidedes Byen snart, den optog Sognets gamle Kirke indenfor sine Planker, og andre Kirker byggedes, Nikolai ved Stranden, Klemens og Petri omkring Byens Midtpunkt, det gamle Torv, ved hvilket Byens fire Fjerdinger stødte sammen om Raadhuset; Udviklingen gik især mod Vest, hvor der ogsaa først erhvervedes en Bymark [fra Valby]»¹⁾.

¹⁾ Smsts. S. 263—68.

Med en nærmere Paavisning af den gamle Havns (Gamlebodehavns) Udstrækning, med dens «Endebod», hvor der holdtes en Slags Skibsret, og hvor «det da vistnok ogsaa var, at Absalon og Erling mødtes som paa et særlig fredlyst Sted, hvortil [overensstemmende med Saxes Beretning] den ene kunde komme til Hest, den anden i Baad», slutter dette Forf.'s første Indlæg i Striden¹⁾. Her fastslaa vi strax, at Forf. altsaa betragter Havn ikke som en Landsby, men som en paa Serridslev Strand og Østregaards Jord opstaaet, oprindelig jordløs Kjøbing, i Ly af en ældre lille Borg eller befæstet Kongsgaard (Østregaard) og med sin gamle Havn; Sognets (men ikke en særlig Landsby Havns) ældste Kirke er altsaa endnu efter Forf.s Mening Frue Kirke; først senere opstaa de andre Kirker, Nikolai ved Stranden, i Nærheden af Havnen og Østregaard osv.

Efter flere Aars Mellemlum, anvendte bl. a. til nye nøjagtige Undersøgelser af Kjøbenhavns ældre Topografi, imødegik Dr. Nielsen Hr. A. D. Jørgensens Opfattelse i en Afhandling (1875), der i denne Henseende danner Grundlaget for og tildels ordret er optaget i 1ste Del af samme Forf.s Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse (1877), hvori det tidligere Standpunkt i alt væsentligt fastholdtes og nærmere begrundedes. Bl. a. søgte Forf. et nærmere Bevis for Kjøbstadens Opstaaen efter Absalons Borgs Anlæggelse i nogle textkritiske Bidrag til Saxe, som Overlærer Kinch i Mellemtiden (1874) havde udgivet. Hr. Kinch troede nemlig af Udtrykkene vicus (c. 1167) og urbs Absalonica (1171) at kunne nærmere fastsætte Tiden for Kjøbstadens Anlæggelse; thi urbs skulde efter Hr. Kinchs Undersøgelser hos Saxe betyde «befæstet Kjøbstad», ikke «Borg», som

¹⁾ Smsts. S. 269—73.

Dr. Nielsen tidligere havde antaget, i Modsætning til vicus som «Landsby»¹⁾. — Vigtigst er det dog, at det ved nye topografiske Undersøgelser lykkedes Dr. N. nøjagtigere at fastslaa Serridslevs Plads paa et Sted «mellem Jagtvejen, Rørsøen, Lygtevejen og Strandvejen»²⁾, saa at der ikke længere kan blive Tale om at lægge denne By indenfor Søerne, ligesom det paavistes, at Serridslev Hovedgaard, der oftere omtales i Kilderne, ikke kan være identisk med Østregaard (Vingaarden), som Dr. Nielsen for øvrigt sætter paa samme Plads som Hr. A. D. Jørgensen. Derved bliver det altsaa meget usandsynligt, at Østregaard skulde være en Udflyttergaard fra Serridslev, der saaledes skulde have haft to Hovedgaarde. Ligeledes godtgjordes det med stor Sandsynlighed, at Valby Mark neppe i ældre Tid kan have strakt sig langt ind mod Kjøbenhavn, men at den der liggende Vesterfælled m. m. maa henregnes til Kjøbenhavns egen Bymark. Dr. Nielsen kom derfor atter til det Resultat: Kjøbenhavn var en agerdyrkende By og altsaa en oprindelig Landsby³⁾, og dette Resultat har Hr. A. D. Jørgensen vedkjendt sig. «Det er lykkedes Dr. Nielsen,» siger Forf. i sit sidste Indlæg, «at fastholde og godtgjøre Sandsynligheden af en oprindelig Bymark, og hvad jeg har fremført derimod, vil nu være uden Værd»⁴⁾.

Det er en meget betydningsfuld Sejr, som det topografiske Studium her har vundet. Hr. A. D. Jørgensen er derved dreven ud af en af sine Stillinger og har maattet indtage nye, medens Dr. Nielsen har kunnet hævde sin

¹⁾ Aarbøger f. n. Oldk. og H. 1874, 328—29.

²⁾ Dsk. Sml. 2 R. IV, 239; Kbhvns Beskr. I, 10.

³⁾ S. 242.

⁴⁾ Aarbøger 1877 S. 266.

Hovedstilling. Naar det nemlig nu kan anses for bevist, at Kjøbenhavn ikke er en Snylteplante paa fremmed (Serridslevs) Grund, men er opstaaet paa sin egen Grund som en oprindelig agerdyrkende By med sin egen Bymark, og naar man saa med Dr. Nielsen anser Frue Kirke som den oprindelige Kirke, saaledes som A. D. Jørgensen hidtil havde gjort, saa kan Frue Kirke ikke længere betegnes som en temlig uklar «Sognets Kirke» (paa Serridslevs Grund), men maa blive selve Landsbyen Havns egen Kirke, og med det samme svinder Vægten af Jordskyldskvarteret ved Stranden som Bevis for den ældste By meget betydelig ind¹⁾. Nu maa man ubetinget søge den ældste By i Landsbyen, og det synes unægtelig rimeligst at sætte den i Nærheden af Kirken. Dr. Nielsen har derfor kunnet hævde sin Hovedstilling: han tager Frue Kirke til Udgangspunkt, hvortil tidlig slutter sig Gammeltorv som Byens Midtpunkt, og

¹⁾ Personlig har jeg haft nogen Tvivl om Bymarkens Udstrækning til Søerne paa Grund af de tidligere (S. 497) anførte Svin. Den Omstændighed, at det forbydes at holde Svin paa den nyerhvervede Serridslev Mark for den Skade, som Byens Volde og Grave kunde have deraf, siger Dr. Nielsen (Dsk. Saml. 2 R. IV, 240; Kbhvns Beskr. I, 11—12), giver intet Vidnesbyrd om, at denne Mark stødte lige op til Voldene: thi der kan ikke menes andet dermed, end at naar Svinejorder daglig dreves ind og ud af Portene, kunde det let ske, at disse gjorde den befrygtede Skade. Denne Skade synes dog ikke at kunne blive meget stor og maatte vel tildels kunne hindres af Vogterne. Svineforbudet omtales ogsaa 1539 (Kbhvns Dipl. I, Nr. 274); men endnu i Frederik IIs Tid (smsts. Nr. 344, 374, 372) tales om, at de, der have ulovlige Svin her paa Byens Fang og fordærve og gjør Skade, at de skulle holde samme Svin ude af Stadsens Fang og Hegned; men man ser tillige af disse Breve, at Svinene endnu i den Tid i Kbhvn., ligesom i andre Kjøbstæder (f. Ex. i Viborg 1527, Hofm. Fund. III, 296, Helsingør og andre Steder), løb frit om paa Gaderne. Da forstaar man den Skade, et stort Svinehold kunde gjøre paa de Volde, der nylig (1525 ff.) vare opførte; thi disse laa efter Tidens Skik inden for Murene (Kbhvns. Beskr. I, 50—51).

han tænker sig Handelsbyen ved Stranden efterhaanden opstaaet af den Markedsplads, hvortil fremmede Kjøbmænd søgte paa enkelte Tider af Aaret; her opsloges Boder, hvoraf der betaltes Bodegjæld til Strandens (Grundens) Herre (Kongen, senere Biskoppen); men efterhaanden som Bebyggelsen bliver stadig, idet Boderne blive faste Boliger, og større Huse og Gaarde anlægges, bliver denne Bodegjæld af sig selv til en Jordskyld, og saaledes opstaar Jordskyldskvarteret. — Med andre Ord, vil man nu hævde en oprindelig By nede ved Stranden og Havnen, og det en By, der allerede før Absalons Tid havde nogen Betydning, saa maa man rette sit Hovedangreb paa Frue Kirke; den kan saa ikke være Havns ældste Kirke, men denne maa søges i Nærheden af Havnen.

Dette er ogsaa Hovedpunktet i Hr. A. D. Jørgensens sidste Indlæg i Striden. Han søger at bevise, at Frue Kirke ikke er Stadens ældste Kirke, men at den først er grundlagt af Biskop Peder Suneson (1191—1214), og idet han derpaa gaar ud fra dette som bevist, antager han, at Nikolai Kirke er ældst, den, der nævnes som «ecclesia de Hafn» i et Pavebrev af 1193¹⁾. Saaledes reddes altsaa den ældste By ved Havnen. — Med et Sideblik til Hamborg, hvor Grev Adolf III netop paa Absalons Tid anlagde en ny By, der en Tidlang som en Nystad stod jævnsides med Gammelstaden, hver med sin særlige Forfatning, indtil de senere smeltede sammen, mener Forf. derpaa, at Absalon, maaske netop med dette Exempel for Øje, er gaaet frem paa en lignende Maade. Tagende den af Roskilde Biskop opførte anselige Frue Kirke til Udgangspunkt, paa en Tid, da han selv endnu ejede baade Slottet, Kirken (St. Nikolai) og Byen i Havn, bliver Absalon saaledes den planmæssige

---

¹⁾ Aarbøger 1877, S. 269—73.

Grundlægger af en Nystad, hvis Indbyggere faa forskjellige Rettigheder, saaledes i Modsætning til den gamle By Fri- tagelse for Jordskyld; disse to Stæder staa da jævnsides med hverandre, ligesom i Hamborg, indtil de smelte sammen, hvilket dog maa være sket tidlig, i hvert Fald inden 1254, da Biskop Jakob Erlandsen gav Byen en almindelig Stadsret¹⁾. I det Forf. derpaa nærmere undersøger Saxes Udtryk og de Indvendinger, der i den Henseende ere gjorte mod hans Opfattelse, gaar han da (S. 280) ud fra som bevist, »at der i Kjøbenhavn paa Absalons Tid har været en dobbelt Bebyggelse, en ældre Stad, hvis Oprindelse rimeligvis gaar langt tilbage i Tiden, med en Hovedgaard mod Øst [Østre- gaard], en Nikolai Kirke, en Havn, Boder og Ting, — og en nyere By, uden al Tvivl fremkaldt ved den større Sik- kerhed efter Stenborgens Opførelse og begunstiget ved Bi- skoppens Privilegier, en By, som faar en særlig udmærket Sognekirke i de Aar, da Peder var Biskop i Roskilde og Absalon Ærkebisp (1191—1201)«. — I det Forf. derpaa undersøger de stedlige Forhold efter de ældste Breve og især efter Jordebogen fra omtrent 1370, søger han nærmere at fastslaa de to Byers Udstrækning paa Absalons Tid og giver et Billede af Nystadens regelmæssige Anlæg med dens fire Hovedgader, udgaaende fra et fælles Midtpunkt, Torvet, Tinget og Raadhuset, og rimeligvis tildels befolket med en Stamme af tyske Kjøbmænd og Haandværkere, som Absalon havde indkaldt og hvorpaa Navnet Tyskemannegade (Vimmel- skaftet m. m.) tyder, medens Bisp Peders nye Kollegiat- kirke, liggende midt i det livlige Handelsrøre, virkede til at give Nystaden forøget Glans.

Som det ses, er det et helt nyt Resultat, Forf. her er

¹⁾ Smsts. S. 274—75; jfr. S. 294.

kommet til, helt forskjelligt fra hans tidligere Afhandling. Medens Absalon i det tidligere Indlæg næsten svandt bort for vort Blik som Kjøbenhavns Stifter, hæver han sig nu for vore Øjne som en vidtskuende, planmæssig Grundlægger af en stor Nystad. Der er noget overordentlig tiltalende ved det store Billede, Forf. opruller for vore Øjne; men staar hele denne stolte Bygning paa et fast Grundlag? Meget beror det her paa, om Forf. virkelig har godtgjort, at Frue Kirke er en ny Grundlæggelse. Det er, hvad Nystaden angaar, Hjørnестenen for hele Bygningen, ligesom Nikolai Kirkes tidligere Tilværelse i Forening med den rette Forstaaelse af de ældste Brevskaber og af Saxes Ord er Grundlaget for Gammelstaden, medens Jordskyldskvarteret, efter Forf.s egen Indrømmelse (S. 269), har en mere sekundær Betydning. Vi skulle da søge at prøve dette nærmere, idet vi dels tage Saxes Udtryk, dels de ældste Breve og de kirkelige Forhold for os; thi indeholde Brevene et urokkeligt Vidnesbyrd om en ældre Borgs, Bys og Kirkes Tilværelse før Overdragelsen til Absalon, — ja saa staar i al Fald Gammelstaden fast.

Vicus -- Absalonica Urbs.

Den første Gang, Havn nævnes, er i Aaret 1043, da efter Knytlinga Saga Svend Estridsøn efter et tabt Slag ved Aarhus tyede til Sjælland, hvor Magnus den gode derpaa traf ham liggende med faa Skibe «paa det Sted, som hedder i Havn»¹⁾. Hvor vidt der paa den Tid har været en større By, kan man ikke se heraf. Derpaa omtales Havn ikke før i

¹⁾ Þar sem heitir i Höfu (Knytl. Kap. 22); jfr. O. Nielsen, Kbhvns. Beskr. I, 2, smlgn. II, 1.

de ovenfor (S. 491) anførte Steder hos Saxe ved Aarene 1167 (1166) og 1171, hvoraf man har villet slutte, at da Saxe paa det første Sted kalder Havn «vicus», paa det andet Sted «Absalonica urbs», er den befæstede Kjøbstad (urbs) grundlagt imellem disse to Aar, thi vicus skulde betyde «Landsby». — Man bevæger sig her paa et saa usikkert Omraade, at hele denne Undersøgelse snarere har været vildledende end vejledende og ogsaa har ført til de mest modstridende Resultater.

For at forstaa den fortvivlede Usikkerhed, der findes i Saxes Stedsbetegnelser, maa man for det første erindre den Vaklen, der allerede i den romerske Oldtid fandt Sted paa dette Omraade. I Ordene selv findes et vist Grundbegreb, der imidlertid gennem selve Oldtidens og endnu mere i den paafølgende Middelalders Udvikling modificeres paa forskjellig Vis uden dog helt at forsvinde. Hertil kommer, at Saxe skriver i og om et Land, hvor den faste Adskillelse mellem fuldt udviklede Kjøbstæder og Landsbyer endnu var i sin Begyndelse, og hvor de andensteds opstaaede Betegnelser endnu ikke havde fæstnet sig. Desuden maa man ogsaa lægge Mærke til det Tidspunkt, Saxe vil skildre; ofte bruger han om en By i den graa Oldtid en Betegnelse, som er korrekt for hans Opfattelse af denne Tid, medens han senere, naar Byen staar for hans Tanke i en forandret Skikkelse, bruger andre Navne; men ogsaa det omvendte kan hænde, at han om en By i en tidligere Tid bruger en Betegnelse, som egentlig først passer for hans egen Tid¹⁾.

Tages alle disse Omstændigheder i Betragtning, viser det sig, at oppidum, der allerede i Oldtiden var et temlig

¹⁾ Saaledes maaske ved Roskilde, se den S. 514—17 meddelte Fortegnelse over Saxes Stedsbetegnelser, hvortil én Gang for alle henvises.

ubestemt og almindeligt Bybegreb, hos Saxe er det mest omfattende Begreb, hvorved han blot i Almindelighed betegner en By, uden nærmere Bibetydning af det store eller lille, det befæstede eller ubefæstede; et enkelt Sted, i Oprensningen af Deltagerne i Braavalla-Slaget, hvor en gammel Sang er Saxes Kilde, bruges det endog i Betydningen af Bygd eller Gaard (oldn. bær; saaledes Falu oppidum 382, o: Fjalafylke; maaske ogsaa 377 i Udtrykket: Gardhstang oppidi cultor); enkelte Steder nærmer det sig meget Betydningen af Borg¹). — Vicus, hvor «Hus» (*οἶκος*) er Grundbegrebet, bruges i Oldtiden om enhver Bebyggelse, om Roms Kvarterer eller bebyggede Gader (i Modsætning til via og platea), om smaa Landsbyer og Flækker, oprindelig nærmest om Smaabyer, der som mere tilfældige Bebyggelser stode i et Afhængighedsforhold til større Stæder; oprindelig have disse Smaabyer ingen egentlig Stadsforfatning, men selvfølgelig forandres dette ofte i Tidernes Løb. Langs med Rhinen og dens Omegn kaldtes i den romerske Kejsertid en Del smaa befæstede Anlæg saaledes; men forøvrigt betegnes af Middelalderens Skribenter vicus netop som en ubefæstet By²). — Den ringe, mindre betydelige, ube-

¹) Jfr. nedenfor ved «urbs». Saaledes kaldes den nye med «moenia» omgivne Plads, som Friserne indrette ved Milde-Floden (Mildeborg) oppidum (S. 689 ff.). — Jfr. Cæsar de bello Gall. V, 21: Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandæ causa convenire consuerunt.

²) Papias: Vici castella et pagi sunt, qui nulla dignitate civitatis honorantur et pro parvitate sui civitatibus attribuuntur. Paa et andet Sted: Vicus castrum sine munitione murorum (efter Isidorus IV, 2). — I Du Cange's Lexikon tilføjes hertil: Scriptoribus ante annos 1200 idem quod villa, ut observat Valesius Notit. Gall. pag. 283. — «Castrum sine munitione murorum» kunde synes at være en Modsigelse, men forklares ved, at Papias paa et andet Sted til Isidors Ord: castra sunt, ubi milites steterunt . . .,

fæstede Bebyggelse, der endnu ikke er blevet en større Kjøbstad med sin særlige Stadsudvikling (*civitas, municipium*), synes ogsaa at være det Hovedbegreb, der foresvæver Saxe ved Brugen af dette Ord. Derfor gjengiver han i Skildringen af Braavalla-Slaget et Par Steder det norske Bygd ved *vicus*; som oftest bruger han det om Landsbyer, men selve Begrebet «Landsby» ligger for ham ikke deri; vil han udtrykke en By paa Landet, siger han *agrestis vicus* (675) eller *villa ruralis* (675 om Slangerup; jfr. *maritimum vicum* om Sundby, *litorales vici* paa Rygen, 763), eller slet og ret *villa*, som kun sjeldnere forekommer, men i Reglen om Landsbyer; her er den af det romerske Landgods med dets mange Bygninger fremgaaede Bebyggelse Hovedbegrebet; men ogsaa i Oldtiden bruges Ordet om Byer (f. Ex. i Afrika). Hos Saxe omtales ogsaa Knardrup som «*villa Sunonis paterna*», hvorved netop Gaarden synes at betegnes; ogsaa Jellinge er *villa* (Kongs-gaarden). — Naar Saxe i Almindelighed taler om det aabne Lands Hærgen, opbrændes *vici* (702, 706, 804, 987 o. fl. St.). Betegnende er ogsaa hans Ytring, at Slesvig ved Kong Svends Hærgen fra en rig Handelsby (*splendidam mercimoniis urbem*) bliver til «*tenuem angustumque vicum*».

Den aabne, ubefæstede, mindre betydelige By er Hoved-

---

tilføjer: *Castrum vero singulariter: oppidum*. — Her synes saaledes *Castrum* blot at være taget i Betydningen: By. Dette har medført stor Forvirring i Du Cange's Artikler *Castrum* og *Castellum*, der tydelig viser, hvilken Usikkerhed og Uklarhed der har hersket om dette Punkt; hans Forklaringer ere tildels ligefrem meningsløse. At Befæstningen oprindelig hører med til Begrebet *Castrum*, er øjensynligt. Noget andet er det, at mange af de Smaabyer i Gallien, som fra Romertiden føre Navnet *Castrum*, senere maaske vare ubefæstede. — Om Forholdene i Oldtiden henvises til Pauly's Realencyklopædi og Mommsen, *Röm. Gesch.* I, 36 ff. (2. Udg.).

trækket i det foregaaende. Dog bruger Saxe ogsaa et Sted i Fortællingens Løb — ikke i umiddelbar Forbindelse med Bynavnet — vicus om Randers, og Ringsted kalder han ligeledes et Sted vicus (957). Om disse Byer imidlertid paa den Tid vare omgivne med Mure, er mere end tvivlsomt. Derimod er det utvivlsomt, at Saxe ikke bruger Urbs uden om Steder, hvor der er et Værn, hvorfra der kan, eller hvor han tænker sig, at der kan føres et Forsvar, hvad enten dette Værn nu bestaar i en Bymur eller en Borg eller af begge Dele, og dette er jo ogsaa Grundbegrebet i Urbs. Oprindelig udgaaet fra de italienske (latinske), paa Bjerge eller Høje liggende Smaabyer, med eller uden Arx (Borg), men med deres Ringmure (orbis sættes Ordets Etymologi derfor ofte i Forbindelse med, om med Rette skal jeg lade være usagt) — havde Ordet gennem Roma urbs tillige faaet en Bibetydning af det store og anselige, men bruges ogsaa om utallige andre Byer af større eller mindre Betydning, men alle saadanne Stæder vare befæstede. — For Saxe's Vedkommende turde dette, foruden af de utallige Steder, hvor han bruger Ordet om befæstede Byer, hvor Forholdet er aldeles klart (Rom, Konstantinopel, Kölln o. m. a.), maaske tydeligst fremgaa af, hvor han bruger Urbs ganske i Almindelighed, som naar han fortæller, hvorledes de Danske, misfornøjede med det ringe Bytte, de i en Egn havde gjort, lode sig lokke til Pommern af Rygtet om Landets Rigdom, saa meget mere som Folket sagdes at være ukrigersk og Egnen «urbium et armorum inops» (984)¹). — Esterne opføre (S. 850) et Værn (munitio) «ad urbis instar», ved Hjælp af Skibe og fældede Træstammer, med to snevre

¹) Smlgn. S. 706—7: non armis, non urbibus confisum est (under Vendernes Plyndringer i Danmark og den derved fremkaldte Modløshed).

Indgange, man maa krybe igjennem ligesom ad Bagdore (posticis)¹⁾. — Paa disse Steder havde Saxe aabenbart ikke kunnet bruge vicus.

Men, vil man formodentlig indvende, det er jo allerede paavist²⁾, at Saxe flere Gange bruger baade vicus og urbs om samme Sted. — For det første have de ejendommelige vendiske Forhold med de stærkt befæstede, tildels kun i Krigstid befolkede Højborge eller Byer frembragt nogen Vaklen. Arkona er saaledes oppidum eller urbs, medens Omegnen er fuld af beboede vici; Karentia (Garz) beskrives som en ved Natur og Kunst stærkt befæstet urbs; men i Fortællingens Løb staar der (S. 841) pludselig: «Mærkelig er denne vicus ved tre mægtige Tempelbygninger . . . Men ogsaa dette Sted er (ligesom Arkona?) øde og forladt (desertus) i Fredstid, men var nu bedækket med talrige Boliger (habitunculis) . . . Saa tæt stode de ved hverandre, at hvis der med Blider blev kastet med Sten ind i «urbem», vilde de ikke kunne træffe en bar Plet at falde paa.» — I den følgende Fortælling fortsættes stadig med urbs. Er det nu andet end en stilistisk Vending, naar Saxe, som ved et Tilfælde, pludselig bruger vicus her, hvor ikke den stærke Befæstning (urbs), men den tilfældige Bebyggelse (vicus) paa den i Fredstid ubetydelige Plads skal fremhæves?³⁾ Noget lignende finder Sted S. 884—86: Kong

¹⁾ Smlgn. ovenfor Cæsars Ytring om Britternes «oppidum». — Ogsaa i «oppidum» er «Værk» (opus) vistnok oprindelig Hovedbegrebet (jfr. Mommsen, Röm. Gesch. I, 37), men snarere Planker og Volde end Mure.

²⁾ A. D. Jørgensen i Aarbøger 1877 S. 276 ff.

³⁾ Forøvrigt maa man ikke tage Udtrykket «desertus» altfor bogstavelig, som om der slet ingen Beboelse var i Fredstid. S. 837 siger saaledes en Vender: se patre Littogo Karentiæ natum Granzamque dici, præsentis urbis (ø: Arkonæ) non civem, sed advenam esse. — S. 838 om Arkona og Svantevit: Oppidani

Valdemar drager gjennem Circipenernes uvejsomme Sumpe, derpaa gjennem en meget stor Skov; derpaa opdagede man en By (*vicus*), omgiven af sejlbart Vand (*palus*); den var mere befæstet af Naturen ved det omgivende Vand end ved Kunst og havde kun en Vold paa én Side med en Bro; denne lod Høvdingen Otmer (*princeps urbis*) afbryde; men da Kongen netop paa Grund af den ringe Befæstning (*hortante moenium inopia*) vilde indtage Pladsen (*locus*), gjorde han sig megen Umage for at faa en ny Bro slagen, og efter mange Anstrængelser (*seram oppidi captionem . . . verebatur*) fik han den endelig tagen; da Byen var tagen (*capto vico*), blev Mændene nedhuggede, Kvinderne førte i Fangenskab¹⁾. — Her er ganske vist en Befæstning, men det fremhæves stærkt, at den er ubetydelig, en enkelt Vold paa en enkelt Side. — S. 981 fortælles, hvorledes Indbyggerne i Usedom opbrænde Husene udenfor Bymuren (*suburbanos penates*), hvorved *urbs* blev i høj Grad sikret; kun Landet (*rus*) stod nu aabent for Kongens Plyndring; han sendte da Absalon mod Befæstningerne (*arces*) ved Svines Munding, hvilke bleve tagne. Da Kongen saa, fortsættes derpaa, at de med de nødvendige Brugsgjenstande velfyldte Byer (*vicos necessariis usibus abundantes*) vilde blive vanskelige at tage, og at kun tomme Huse (*vacuos penates*) stode tilbage for ham at opbrænde, besluttede han da at drage bort for efter Høsttiden atter at komme tilbage, naar Laderne

---

simulacro urbe egerendo funes injicere jussi, cum id pristinae religionis metu per se ipsos exequi non auderent, captivis exterisque quæstum in urbe petentibus, ut illud ejicerent, imperabant osv. — Andre Steder betegne •cives• eller •oppidani• dog tydelig kun den i det givne Øjeblik i disse •urbes• tilstedeværende Mængde. — Jfr. N. M. Petersen, De Danskes Tog til Venden, Saml. Afhl. II, 67, 71.

¹⁾ Jfr. N. M. Petersen a. Skr. S. 80.

vare fulde, og da han var bleven lige saa kjed (*fatigatus*) af Vanskeligheden ved at tage Stæderne (*capiendarum urbi um difficultate*) som af at opbrænde tomme Huse, drog han bort. — Mulig forstaas her ved *vici* og *urbes* de samme Byer, saa at ogsaa her blot er en stilistisk Forskjel; men disse ere ogsaa de eneste Exempler fra Vendertogene, jeg har truffet paa, hvor *urbs* og *vicus* synes at bruges om det samme; men de synes mig ikke at bevise meget. Ellers adskilles tydelig *urbs* og *vicus*. Da Kongen, fortsættes saaledes S. 982—3, om Efteraaret kom tilbage, besluttede han at drage mod *Dimin* (*urbs*). Han traf da undervejs paa en By, hvor Venderne holdt Sviregilder (*in abundantem potione vicum*); de Danske spredte sig derpaa over en stor Strækning for at røve og plyndre, medens Kongen paa Grund af den lange Afstand (*longinqvæ viæ dispendiis*) opgav sit Forsæt at drage mod *Dimin*, og da han erfarede, at en rig By eller Gaard (*opimam villam*) holdtes besat af en stor Skare Barbarer, beholdt han kun 30 Mand hos sig og bød Absalon med Halvdelen af de tilstedeværende Ryttere at ile sine Kammerater til Hjælp. Absalon gjør da et kraftigt Angreb med sine Ryttere, Barbarerne opgive Byen (*relicta villa*) og trække sig tilbage til en Skov, hvor Absalon ikke turde angribe dem; men da han ikke kunde føre Byttet fra Byen tilbage med sig, opbrændte han det (*contractas vici opes cremavit*). — At denne *vicus* eller *villa* var ubefæstet, fremgaar af den hele Skildring; mulig er den første «*vicus*» den samme, som ovenfor er omtalt i *Circipanernes Land* og som i *Knytlinge Saga* kaldes *kaupstadr*; ogsaa der (S. 884) omtales en nærliggende «*villa*». — Kongen ødelægger derpaa de tilbagestaaende Byer (*deletis vicorum reliquiis*) og drager saa andensteds hen.

Af nordiske Byer kalder *Saxe Upsala* «*nobilissima*

Sveciæ urbs» (291), men i Fortegnelsen over Braavalla-Kæmperne forekommer: Alf elatus, e vico Upsala (384); her synes det dog mere at være brugt om Egnen, Bygden (jfr. Sogn, Totn) end om Staden. — Slesvig kalder han (621, 645, 656) urbs, oppidum og civitas, det sidste dog mere om Borgerskabet: «Staden» (civitas) var delt i to Partier, som vare uenige om Kong Nielses Modtagelse; thi medens Gejstligheden modtog ham i højtideligt Optog, modtog den øvrige Del af Byen (cætera vici pars) ham som Fjende. — Ogsaa her har han saaledes i Fortællingens Løb brugt vicus i den almindelige Betydning af «By»; eller skulde Tanken om Byens Ringhed, efter at den ved Svend Eriksens Hærgen var fra «splendida mercimoniis urbs» dalet ned til «tenuem angustumque vicum», halvt ubevidst have staaet for hans Tanke? — Mere oplysende ere hans Udtryk om Viborg: først kaldes den i Almindelighed oppidum (681); efter Slaget udenfor Byen mellem Svend Eriksen og Knud Mogensen flygter sidstnævnte gennem den aabne, ubefæstede Bys snevreste Dele (per angustissimas vici partes), ligesom ogsaa en Del af Knuds Folk paa Flugten skjule sig i Byen (vicus); men derpaa omgiver Svend Eriksen den endnu ubefæstede By (Wibergam adhuc munimentis expertem) med Jordvolde (terreis moenibus) og giver den store Privilegier (683); da Svend Eriksen derpaa senere i Løbet af Krigen beslutter sig til at tage mod en Belejring i den nybefæstede By (Wibergam recentibus a se munimentis excultam), saa vover Knud ikke at angribe den befæstede By (urbem oppugnare, S. 685).

Ogsaa disse Steder synes saaledes snarere at bevise end modbevise, at Saxe bruger vicus om den aabne, ubefæstede, mindre betydelige By i Modsætning til det befæstede urbs, om det end kan hænde, at han enkelte

Gange i Fortællingens Løb kan skrive vicus i Almindelighed ogsaa om en større «By», men neppe, hvor han sætter det som Tillæg til Navnet. Jeg er fuldstændig enig med A. D. Jørgensen i, at vicus ikke i og for sig betyder «Landsby», og at man ikke af de forskjellige Udtryk hos Saxe kan med Dr. Nielsen (og tildels Overlærer Kinch) slutte, at Havn i Aaret 1167 kun var en «Landsby», men 1171 en befæstet Kjøbstad med sine Bymure. Thi naar Saxe paa det sidste Sted bruger det poetiske Udtryk «Absalonicæ urbis moenia», saa kan det være, at han herved kun har tænkt paa, at Kjøbmændenes Havn, der efter hans egen Skildring tidligere laa udsat for enhver Sørøvers Angreb, nu, da Borgen paa Holmen er anlagt, kan yde et kraftigt Værn, og det er nok for ham til at bruge «urbs». Men naar man saa ser, at han ogsaa kalder Vendernes folketomme Borg- og Tempelpladser urbes, — at han oversætter Aldenburg (Oldenburg) ved Antiqua urbs, Helsingborg ved Helsingorum urbs (eller Helsingam oppidum), Kalundborg ved Kalunda urbs, Sarpsborg ved Sarpa urbs, Vordingborg ved Orthunga urbs (eller Worthyngum oppidum), — at han lader Sørøvernes Hoveder sætte paa Pæle ved «Absalonicæ urbis moenia» til Skræk og Advarsel for alle, — saa forekommer det mig rigtignok at være meget tvivlsomt med Kinch at ville forklare urbs alene ved en befæstet Stad, og jeg tror langt snarere med A. D. Jørgensen, at han ved sit højtidelige Udtryk har villet betegne «Absalonsborgen» end «Absalonsstaden»; thi Borgen vide vi, at Absalon har anlagt, medens Saxe ikke med et Ord omtaler noget nyt Byanlæg af Absalon. Det højeste, man altsaa kan slutte af Saxes forskjellige Udtryk, det er, at den hidtil ringe, efter al Sandsynlighed ubefæstede, aabne By nu har faaet et Værn; men vi kunne intet slutte hverken om en

«Nystad» eller «en Gammelstad»; kort sagt, vi vide ikke meget mere, end vi allerede kjendte fra Saxes egen Skildring i dens Helhed. Vi have bevæget os i en stor Kreds, have foretaget vide Udflugter paa vildsomme Veje, men ere omtrent komne tilbage til vort Udgangspunkt.

Til nærmere Begrundelse af det foregaaende og til nærmere Undersøgelse af Saxes Udtryk hidsættes her en Fortegnelse over en Del af hans Stedsbetegnelser: (Aldenburg) Antiqua urbs, 879. — (Alsted): villa Axelstada, 349; Alexstadia oppidum, 545. — Arhusiensis civitas 739. — Arkona: urbs 661, oppidum 742, urbs 821 ff. — vici i Omegnen, paa Rygen 801—804; litorales vici 763. kort efter oppida (jfr. ovenfor S. 507). — Asloa urbs (Oslo) 662. — Asum, contiguum amni (Helgeaa) oppidum, 550 (Stephanus bemærker, at det den Gang var „præclarum oppidum“, nu kun en middelstor „pagus“, men synes kun at slutte sig hertil af Udtrykket oppidum). — Berginum oppidum (Bergen), 790. — Birca oppidum, 502. — Bisontium (Besançon) oppidum, 784. I Nærheden: vicus eminus situs (maaske dog kun Gade eller Kvartér). — Borlunda (Boslunde) vicus, 738. — Bremam (Bremen) ingressos civitatis antistes . . . suscepit, 778. — Byzantium, Constantinopolitana urbs, ogsaa civitas, 611 ff. — Calmarna oppidum (Kalmar?), 336, i det mythiske Kvad om Braavallaslaget. — Camin urbs 858—59 (befæstet), oppidum, urbs 985. — (Circipenensis provincia.) Her om samme By: vicus, urbs, oppidum, se ovenfor S. 510. — Colonia (Kölln) urbs 782. — Coscoa, Goscova (Gützkow) urbs 797, 923 (deserta, a nemine defensa). — Celeberrima Cypri urbs, 613. — Dalby og Lund: conjuncta admodum oppida, 548. — Demmin urbs 797 (Murene jævnes), jfr. 817, 921, 982—83 (ovenfor S. 511). — Dobinum, insigne piratica oppidum, belejres, 676 (Helmold I, 66 kalder ved samme Lejlighed Dubin og Dimin „munitiones“). — Duflynium (Dublin), Hiberniæ oppidum, 180 (muri); urbs Dufflina 280, 479. — Duna urbs, invictis murorum præsiidiis vallatum, 41; civitas, 42; urbs, oppidum, 67. — Ekeho (Itzeho), oppidum, 777. —

Falu oppidum, 382, i det mythiske Kvad (Fjalafylke, se ovenfor S. 506). — Glumstorp vicus, 669. — Haderslev, oppidum, 362. — Hanøfra vicus, Hannover, 282 (i Frodes Tid). — Haraldstadium oppidum (Harrested) 638. — Helsingam oppidum 660; Helsingorum urbs 898; Helsingum oppidum 938 (Plurimum illic vulgus, piscandi opportunitate contractum, crebris habitaculis occupaverat litus), 941. — Jalunga villa (Jellinge), 163. — Julinum oppidum 480, 491, 492; oppidum og urbs (moenia) 857 ff., 864, 891. — Kalunda urbs (Kalundborg) 813; oppidum ab Hesberno constructum, 347. — Karentia (Garz) urbs 836, 839, 840—41; vicus 841; urbs 842; jfr. ovenfor S. 509. — (Knardrup), villa Sunonis paterna, 678; jfr. ovenfor S. 507. — Laterensis, Latrensis urbs, Letrica urbs (Søborg?), se Kinch: Aarb. 1874 S. 326 ff. — Lethra, oppidum a Rolvone constructum, overgaar „ceteris confinium provinciarum urbibus“, 89. — Lubeca (Lübeck) oppidum, 947 (moenia 948). — Lubekinea (Lübkin) urbs, 982. — Lund, oppidum 548 (se Dalby); da den pavelige Legat, der skal oprette en nordisk Ærkestol, har undersøgt „celeberrimas Danorum urbes“, tager han ikke blot Hensyn til vedkommende Biskops Person, men ogsaa til „civitates“ og bestemmer Lund til Ærkesæde, 610; urbs 674, 932, 945, 962 (befæstet, portas). — Methis, urbs, 779. — (Mildeburg), oppidum, 689 ff.; jfr. ovenfor S. 506. — Pagus, qvi Mithfirithi (o: Mithfirithi) dicitur, Midsund i Thelemarken?, 383 (Kvadet om Braavallaslaget). — (Nyborg), urbs a Kanuto Prizslavi filio condita, 871. — Osna (Usedom) urbs 798 (deserta, opgiven af Indbyggerne; moenia nævnes); Osnium oppidum 817; Osna urbs 892 (moenia). — Odense: Falske Blakke raader Knud den hellige at søge „Othoniensis pagi præsidia“, 589 (pagus, Distrikt, Egn?, jfr. ovenfor Mithfirithi); urbs Othena, 716. — Ramløse vicus 670. — Ramsø vicus 727. — Randers, vicus 732?; jfr. 734 og ovenfor S. 508. — Ringsted, oppidum 642; vicus 957 (se ovenfor S. 508). — Ribe, oppidum og urbs 629 (nuptialia sacra apud urbem Ripam agi placuit. Illuc siquidem frequens navigiis portus oppido splendidam mercium varietatem importat); urbs 901,

903. — Roskilde, anlagt af Ro, „quam postmodum Sveno (Tveskjæg) civibus auxit“; 80; urbs 566 (Svend Estridsens Begravelse), 598 (Bisp Svend anlægger en Marie Kirke „in urbe“); civitas 626 (mere om Borgerskabet); Haraldsborg: munitio, men 650: castellum, quod (Haraldus) molitus fuerat; civitas (mere om Borgerskabet), 640; urbs 652; forsynes med Volde, tidligere „moenium inops“, urbs, 677; urbs, oppidum, 678; urbs 688, 704, 705; limina civitatis 705; urbs 721. — Rostock, urbs, 763. — Rotala urbs (i Estland) 66. — Rothomagus (Rouen), urbs, 537. — Sarpa urbs, Sarpsborg, 794. — Scybetorp (Skjærup?), vicus, 660. — Sigari oppidum, Sigersted, 346. — Sigtun oppidum, 384 (Braavallaslaget). — Skierum oppidum, 383 (ligeledes). — Slangerup, oppidum 612 (Erik Ejegod „oppidi illius templum molitus“); 675: ruralis Sialandiae villa. — Slesvig, Sle oppidum (378, Braavallaslaget); urbs 621, 625; oppidum 656, kort efter civitas om Borgerskabet, vicus; jfr. ovenfor S. 512; 713, bliver fra en rig urbs til en lille vicus, jfr. ovenfor S. 507. — Soghni vicus, Sogn i Norge, 382 (Braavallaslaget, jfr. ovenfor S. 507). — Stadium oppidum (Hollingsted ved Slesvig?) 80. — Stadium oppidum, Stade, 768. — Villa Stangby, 517. — Stetin, oppidum, hyppigere urbs, 866—68 (vallum, moenia osv.). — Stolpa vicus, i Pommern, 798. Helmold II, 4, 13: venerunt ad locum, qui dicitur Stolpe; illic Kazemarus et Bugezlavus jam olim fundaverant Abbatiam. — Suddathorp, oppidum (Søderup, Svend Estridsens Dødssted), 556. — Sundby (Udesundby), maritimus vicus, 704. — Swerinum oppidum, quod nuper a Saxonibus in potestatem redactum jus et formam civitatis acceperat, 796—97; omgives med Vold og Grave 815. — Thorborni vicus, ved Roskilde; her boede en Thorbern; 721. — Thorstani vicus, Højetostrup, 678. — Thotni vicus, Totn i Norge, 381 (Braavallaslaget). — Tønsberg: inde (æ: ab urbe Sarpa) ad oppidum Tunsbergum navigatione progressus (Valdemarus rex), paucis Erlingi studiosioribus in editam rupem salutis causa confugientibus, religionem sævitiae præferens vicum incendere passus non est, ne sacras ædes privatis penatibus intersitas communibus flammis absumeret, 794. Saxe

synes at tænke sig Byen ubefæstet. — Upsala, vicus 384 (Braavallaslaget); nobilissima Sveciæ urbs, 291—92; jfr. ovenfor S. 511. — Whiteby vicus (Hviteby, Skaane), 483. — Viborg, se ovenfor S. 512. — Villa Viby (ved Aarhus) 906. — Visingus vicus (i Fyn) 672. — Wolgast: castellum Walogastum obsidetur a rege, quod . . . propriis ducibus regebatur (ogsaa om hele Landskabet, Kastellaniet), 773. Indbyggerne forlade deres „municipium“; efter at deres urbs saaledes uden Møje er tagen i Besiddelse, lægger Kongen en stærk Besætning i den og betror den til Wetheman, 798; urbs 817, 891, 924, 927; oppidum 953; urbs, oppidum, 978 ff. — Vordingborg: Orthunga urbs 808, Worthynga oppidum 954; jfr. ovenfor S. 513.

Pavebrevene. Castrum de Hafn.

Gjennem Saxes Udtryk vinder man altsaa ikke noget sikkert Udbytte. Det næste historiske Vidnesbyrd er Pavebrevet af 1186. Med Udeladelse af den ceremonielle Hilsen til Absalon og af alle Formler lyder det saaledes:

At „Castrum de Hafn“, som Valdemar, fordum Danmarks Konge, har overdraget til dig og du af fromme Hensyn har givet til Roskilde Kirke paa det Vilkaar, at du skal beholde det, saa længe du lever, efter din Død uhindret skal tilfalde Kirken selv, bekræfte vi [dig] ved dette vort Brev, overensstemmende med det alt omtalte Vilkaar, saaledes som du besidder det med Rette og uden Strid, med alt dets Tilliggende, nemlig selve Byen Havn, Utterslevgaard med alt dens Tilliggende, nemlig Serridslev, Solbjerg, Hvanløse, Vigerslev, Valby, et Bol i Brønshøj, Emdrup, Gjentoftegaard med alt dens Tilliggende, Mørkhøjgaard med alt dens Tilliggende, Bagsværgaard, Virumgaard, Høsterkjøbgaard, Ovregaard, Borgby og Nærumgaard med alle deres Tilliggender, samt den fulde Del af det, som din Borgfoged

Niels har erhvervet, overensstemmende med den Overenskomsts Lydende, som I ere blevne enige om¹).

Hvad der volder Vanskelighed ved dette Brevs Forstaaelse, er dels Gerundivet devolvendum, der maa tages til det foregaaende, saa at der maa sættes Skilletegn efter dette Ord, saaledes som det ogsaa tydelig fremgaar af de følgende Bekræftelser af dette Brev, især af den pavelige Legat Centius's Brev (K. Dipl. Nr. 3, S. 3), — dels Manglen af en Personsangivelse af, til hvem Bekræftelsen er given; men af de følgende Bekræftelser paa dette Brev, givne endnu i Absalons levende Live, fremgaar det tydeligt, at det er til Absalon, ikke til Roskilde Kirke, at denne Bekræftelse er given; thi i alle disse Breve staar i Forbindelse

¹) Kbhvns. Dipl. I, Nr. 1: . . . . Castrum de Hafn, quod illustris memorie Waldemarum olim rex Dacie tue fraternitati contulit et tu tali condicione interposita Roschildensi ecclesie pia consideratione dedisti, ut ipsum debeas quoad uixeris detinere, post decessum tuum ad ecclesiam ipsam libere deuoluendum, sub jam dictae conditionis tenore, sicut ipsum iuste et sine controuersia possides, cum omnibus pertinentiis suis, auctoritate apostolica [1193 ff. tibi] confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus, uidelicet uillam ipsam [1193: illam] de Hafn, Oterslef cum omnibus pertinentiis suis, scilicet Serslef, Solbiergh, Huanlosæ, Wigislef, Walbu, mansum unum Brunshogæ, Imbrethorp, mansionem de Gefnetofte cum omnibus pertinentiis suis, Myrthogæ cum omnibus pertinentiis suis, Barsuerthe, Vigirum, Husfrecop, Hawerthi, Burgbu, Niartherum cum omnibus pertinentiis earum [1193 i Legaten Centius's Brev tydeligere: mansionem de Oterslefi . . . , mansionem de Gafnatofte et de Mirthege et de Barsuertha et de Wigarum cum omnibus pertinentiis earum, mansiones de Husfrecop et de Averchi, mansiones de Burgabj et de Niartharum cum omnibus pertinentiis earum], preterea uniuersam partem eorum, que adquisiuit Nicolaus castellanus tuus, iuxta tenorem pacti, quod inter uos conuenit [1193: uniuersam partem eorum, que bone memorie N. castellanus tuus siue in Falstria siue in Sialandia adquisiuit, iuxta tenorem pacti, quod inter uos conuenit, utrum in facta partitione ante mortem eius tibi cesserit uel post eius mortem, habita diuisione cum eius heredibus tibi obuenerit, presenti pagina dilectioni tue confirmamus].

med «confirmamus» et «tibi» eller Omskrivninger herfor. Absalon har haft et dobbelt Formaal ved at søge pavelig Bekræftelse, dels at sikre Roskilde Bispestol sin Gave i hele dens Omfang, saaledes som den var, da han skjænkede den til Roskilde Bispestol, dels at sikre sig selv den uhindrede Ejendomsret herover, saa længe han levede. 1186 var Absalon endnu selv Biskop i Roskilde, men 1191, da den pavelige Legat Centius var her i Landet, aftraadte han Roskilde Bispestol til sin Slægtning Peder Suneson. Kort efter (1192 og 1193) fik han derpaa de højtideligste Bekræftelser baade af Paven og af Legaten paa, at «Castrum de Hafn», som efter hans Død skulde tilfalde Roskilde Bispestol, aldrig af nogen Biskop maatte afhændes derfra (Nr. 2), at han selv skulde besidde det, saa længe han levede, og at Roskilde Biskop heller ikke i Absalons Levetid maatte befatte sig med Havns Kirke, Brønshøj Kirke og Amager Kirke, hvilke han selv havde assigneret til Borgen, men at han selv i sin Levetid skulde beholde den fulde Dispositionsret over disse Kirker (Nr. 3), og da Pave Innocens III et Par Aar efter tiltraadte Pavestolen, fik han derpaa atter (1198) Bekræftelse paa «Castrum de Hafn» med alt Tilliggende, saaledes som han med Rette besad det, for sin Levetid og efter sin Død for Roskilde Bispestol (Nr. 4 og 5). I «Castrum de Hafn» er Absalon uindskrænket Herre lige til sin Dødsdag, han besidder det baade med de fulde kongelige og biskoppelige Rettigheder.

«Kongen siges (i Pavebrevet) at have givet ham Borgen Havn med sit Tilliggende, nemlig selve Byen Havn» (osv.), ytrer A. D. Jørgensen¹⁾; men det staar der ikke i disse

¹⁾ Aarb. 1872 S. 263—64; jfr. Aarb. 1877, S. 280: «. . . naar han (Paven) siger, at Kong Valdemar til sin Tid har givet ham Borgen i Havn. — «Castrum de Hafn» kan dog lige saa lidt

Breve; der staar kun: Borgen Havn (eller om man vil: Havneborg), som Kongen har givet dig og som du har skjænket til Roskilde Bispestol efter din Død, bekræfte vi dig Besiddelsen af, i det Omfang og med den Ret, hvormed du (nu) besidder dette, nemlig selve Byen Havn osv. — «Castrum de Hafn» bruges som Navnet paa hele det Omraade, som Kongen i sin Tid havde skjænket ham, hvor han selv havde anlagt sit «castellum», hvoraf der var dannet et helt Kastellani og som han selv havde forøget ved at lægge nyt Gods¹⁾ og Kirker dertil. Det kommer an paa at faa Pavens Bekræftelse paa alt, saaledes som det var i Aaret 1186; da var Borgen paa Holmen Hovedsagen; da var Kongens Gave blevet til et betydeligt Kastellani, og denne kgl. Gave er Hovedpunktet i juridisk Henseende; derfor fremhæves den kgl. Gave saa stærkt; men om der allerede før Overdragelsen til Absalon var en Borg eller ikke, det er et Spørgsmaal, som Hs. Hellighed Paven vist har været lidet kjendt med, og som Absalon neppe har tænkt paa at ville fremhæve, da han indgav sin Ansøgning om pavelig Bekræftelse. Ja havde vi Kong Valdemars Gavebrev for os, og dette var udstedt før 1166 — hvilket vi

---

nojagtig gjengives ved «Borgen i Havn» som ved «Borgen ved Havn» (Aarb. 1872 S. 268). Strengt taget betyder det blot «Borgen Havn» eller «Havneborg», «de» er blot Genetivmærke (fransk de).

¹⁾ Ovregaard (Hawerthi, Awerthi), nu Rød- og Hvidovre, havde Absalon saaledes faaet ved Magelæg med Sorø Kloster, se Lib. Donat. Mon. Sorensis, Script. IV, 468: Processu temporis obiit Domina Ingeborgh, uxor Esberni Snare secunda, et contulit monasterio pro ea vir ejus mansionem seu curiam suam Aworthie in possessionem perpetuam. Hanc curiam permutaverunt Fratres postea venerabili Patri Episcopo Absaloni pro villa Ætinge. (Jfr. O. Nielsen, Kbhvns. Beskr. I, 27².) — Ogsaa det Gods, Kastellanen Nicolaus (fra Falster) havde efterladt, var nyt Gods.

slet ikke vide, da det dog er muligt, at Absalon først har faaet Havn efter Erlings Tog og efter at han «ved den ringe Befæstning» (*exigui munimenti beneficio*) havde gjort det tidligere usikre Sted trygt —, og Kong Valdemar saa heri tydelig sagde: herved skjænke vi dig «Castrum de Hafn», ja saa var Sagen sikker, men ikke fordi Absalon 20 Aar efter en Borgs Anlæggelse muligvis i en Ansøgning til Paven har skrevet: «Vi søge Bekræftelse paa «Castrum de Hafn», som salig Kong Valdemar i sin Tid gav os». Og hvem véd saa, om ikke det pavelige Kancelli har sat Udtrykket «Castrum de Hafn» i umiddelbar Forbindelse med Ordene om Gaven? «Castrum de Hafn» eller lidt senere «castrum de Kopmanahafn» bruges i den følgende Tid, især i Pavebreve, øjensynlig ikke om den specielle Borg, men om hele Kastellaniet og undertiden endogsaa som Navn paa Byen Kjøbenhavn med dens Borgere og Kirker, medens man til andre Tider, især i hjemlige Breve, nøjere skjelner mellem «castrum de K.» og «villa de K.», saa at man maa være meget varsom med at lægge for meget ind i dette Udtryk, eller rettere sagt med at tage det altfor specielt¹⁾.

Mig forekommer det, at man ved at tage Udtrykket «castrum de Hafn» i Pavebrevene om en Borg, der skal have ligget ved Havn inden Overdragelsen til Absalon, kommer i Strid med Saxes stærke Fremhæven af, at Absalon har anlagt en Borg i Kjøbmændenes alfare Havn

¹⁾ Kbhvns Dipl. I, Nr. 7, 8, 11, 12, 13 (Lybækkerne sejle «ad castrum de Kopmannehafn et villas ibi vicinas» og opbrænde «ecclesias constitutas in castro et villis eisdem»), 18 (universitas hominum castri de Copmannehafn, 3: Indbyggerne i Kbhvn.). — Script. V, 493: Decanus Absalon de Ecclesia B. Marie de Copmanhaven cum fratribus suis, et omnes cives illius castri. — Jfr. Script. IV, 473: hæc confirmavit (Absalon) in castro suo Hafn, «paa sin Borg Havn». — «Castrum» i Betydn. «By», se S. 506²⁾.

(castellum, quod in publico negotiatorum portu condiderat), og at han efter Nyanlægget af en Borg paa Holmen (insulam maritimam novæ [ikke novi] castelli fundamento complexus) ved denne ringe Befæstning gjorde det tidligere usikre Sted trygt. Denne nyanlagte Borg svinder ved denne Forklaring saa underlig bort i Pavebrevet, og det er dog den, der har givet Kjøbmændenes Havn sin Betydning; saa godt som intet høre vi til Stedet før dens Anlæggelse, ikke et eneste Brev have vi om det tidligere Havn eller dets «Borg», men fra nu af gaar det Slag i Slag. Og naar man saa henviser os til Parallelstedet om Kalundborgs Anlæg og mener, at ogsaa her har Saxe ved Udtrykket «novus» sigtet til en tidligere tilstedeværende Borg, eller at det samme betegnes ved Navnet «Nyborg», — ja saa kaster man kun nye Tvi-stens Æbler ind paa Skuepladsen, men som ikke bidrage det mindste til Stridens Løsning¹). Ganske vist er, som Hr. A. D. Jørgensen bemærker, Historiegranskningen i vore Dage ikke konservativ; den hverken er det eller skal være det; men hvad den frem for alt er, det er realistisk. Den forlanger positive Beviser og lader sig ikke nøje med vedkommende Historieskrivers Erklæring om, at det ifølge hans

¹) S. 813: Ea tempestate Esbernus urbem Kalundam molitus novi munimenti præsidio portum hostili piratica liberum præstitit; jfr. S. 347: Hako... in portum, qui Danice Hærvig, Latine Exercituum sinus dicitur, classe collata militem exponit pedestremque aciem instruit, quo loci nunc oppidum ab Hesberno constructum munimine suo præsidium accolis facit aditumque barbaræ feritatis eliminat. — Især efter det sidste Sted at slutte synes Saxe ikke at have tænkt sig nogen Borg eller By ved Hærvig for Esberns Anlæg. — Saxe S. 871: apud urbem a Kanuto Prislavi filio conditam. — For øvrigt er jeg med A. D. Jørgensen (Aarb. 1877, S. 278) tilbøjelig til, i Modsætning til Kinch, her at tage baade «urbs» og «oppidum» i Betydningen Borg snarere end i Betydningen «befæstet By»; anden Befæstning end Borgen har der i al Fald neppe været.

Overbevisning maa være saa; der maa have været befæstede Kongsgaarde baade ved Havn og ved Hærvig og ved Beltet, før Absalon, Esbern Snare og Knud, Pritzlavs Søn, anlagde deres Borge¹⁾. Men sæt nu alligevel, at det ikke har været Tilfældet? Ulykken er, at det saa uendelig nemt kan være gaaet ganske anderledes til, end vi 700 Aar senere anse det for rimeligst.

Vigtigere og betydningsfuldere er det derimod, at A. D. Jørgensen har troet at kunne paavise den ældre Borgs Tilstedeværelse i «Østregaard». At have stedfæstet denne Gaard (Vingaarden) og paavist dens Betydning for det ældste Kjøbenhavns Topografi, er en af de Fortjenester, denne Forfatter har med Hensyn til Oplysningen om Kjøbenhavns ældste Forhold. At den har været en lignende curia principalis eller mansio som Utterslev eller de øvrige «mansiones», der opremses i Pavebrevene, eller som de curiæ principales, der omtales saa hyppig i Roskilde Bispestols Jordebog, saaledes ogsaa i Serridslev, og som vare Biskoppens særlige, private Grund, hvor der sad inqvilini eller Gaardsæder, der svarede Jordskyld eller gjorde Dagsværk, — det lader sig neppe bestride; vi ville derfor nærmere komme tilbage til den ved Omtalen af Jordskyldskvarteret. Men et helt andet Spørgsmaal er det, om den allerede før Overdragelsen til Absalon har været en befæstet Kongsgaard, der kunde kaldes «Borg» (castrum), det vide vi aldeles intet om; den nævnes første Gang 1298, altsaa over hundrede Aar senere, som Biskoppens Gaard, paa en temlig forblommet Maade, saa det ikke en Gang er sikkert, at den var befæstet²⁾, og 1328 forekommer den som en biskoppelig

¹⁾ Aarbøger 1877, S. 279—80.

²⁾ K. Dipl. I, Nr. 39: . . . fundum unum situm ibidem (ø: Hafnis) in parochia S. Nicholai inter fossatum curiæ suæ orientale

Ladegaard, men om den da var befæstet, kan ikke ses¹). Vi vide aldeles intet om, hvorvidt denne Gaard overhovedet har været til paa den Tid, Kongen endnu ejede Havn, eller om maaske Biskopperne først have dannet den til en Avlsgaard til Slottet og faaet den udskilt af Jordfællesskabet. Ogsaa dette er en Mulighed, som ikke helt kan afvises²). Men lad nu ogsaa Østergaard have været en tidligere Kongsgaard, maaske endogsaa med en ringe Grav og Vold om sig, alligevel forekommer den mig ikke at kunne sikre en «Gammelstads» Tilværelse, naar denne da blot skal have haft den mindste Betydning som fast Handelsplads; det synes Saxes stærke Fremhæven af Stedets Usikkerhed for Absalonsborgens Anlæg at vidne om, og ligeledes Betragtningen af de ældste Kirkeforhold.

Vi have til Spørgsmaalet om den ældre Borgs Tilværelse ingen sikker og klar Ledestjerne, kun hoppende og gjøglende Lygtemænd, der hvert Øjeblik føre os ud i et Uføre, som det kan være vanskeligt nok at komme op af igjen. Men den

---

(orientalis?) et mare juxta murum. — Dr. O. Nielsen har (Kbhvn. Hist. I, 21) gjort opmærksom paa, at i Jordebogen (Kbhvns Dipl. I, 100) nævnes: *terram prope fossam ecclesie Sancti Clementis*, hvorved der kun kan menes Stadsgraven, — med mindre man vilde antage, at S. Clemens Kirke, der laa lige ved Stadsgraven, selv var omgivet med Grave.

¹) Kbhvns Dipl. I, Nr. 45 og 46.

²) Den *•curia principalis•*, der c. 1370 fandtes i Serridslev, turde saaledes være senere udskilt af Biskopperne, siden Serridslev i Pavebrevene (1186—98) endnu regnes med til Utterslevgaards Tilliggende, medens alt ellers henføres til Hovedgaarde (*mansiones*). — En saadan *mansio* eller *curia principalis* var ogsaa Borgby paa Amager, som senere lagdes under Taarnby og dennes *curia*. (Script. VII, 103, jfr. D. Saml. VI, 290.) At sætte Navnet *•Borgby•* i Forbindelse med Borgen i Havn, synes mig dog tvivlsomt (Aarb. 1872, S. 258). *•Taarnby•* nævnes allerede 1135 (Suhm V, 650), altsaa tidligere end *•Borgby•*.

gamle Kirke ved Østergaard staar det endnu tilbage at undersøge nøjere. Vi komme da til det vanskeligste af alle Spørgsmaalene:

Kirkeforholdene i Havn.

Af den pavelige Legats Brev af 1193 (1192?) fremgaar sikkert, at der, den Gang Peder Sunesøn tiltraadte Bispestolen, endnu kun var én Kirke i Havn, og at denne Kirke saa vel som Kirkerne i Brønshøj og paa Amager af Absalon selv tidligere vare tillagte (assignerede) Kastellaniet Havn; over disse Kirker forbeholder Absalon sig fuld Dispositionsret i sin Levetid uden Indblanding fra Roskilde Biskops Side¹⁾; denne skal for øvrigt vise Absalon skyldig Opmærksomhed, naar han opholder sig i Sjælland; ligesom en Familiefader skal Absalon da have fælles Bord med Biskoppen; denne skal for øvrigt i sin egen Embedsforelse følge sine egne Raad og sin egen Disposition, men som en lydige Søn mod sin Fader hjælpe Absalon med at lette ham Arbejdet i Skaane, naar han ønsker det²⁾.

At Absalon selv har lagt de tre Kirker til Borgen Havn,

¹⁾ Ad hec ecclesiam de Hafa et de Brunshoga et de Amabe, quas prius castro assignaveras, tue provisioni regendas committimus, quatenus omni reclamacione cessante liberam habeas de eis disponendi facultatem, et post decessum tuum tam ecclesie, quam universe dicte possessiones ad ecclesiam Roskildensem et ejus episcopum libere et absque hesitatione aliqua reuertantur.

²⁾ . . . cum eo, quotiens adesse volueris, sub debito honore et reuerentia, tanquam paterfamilias, communem mensam habeas, ipse vero in agendis suis consilio suo et dispositione utatur. — I Overskriften over Brevet (Kbhvns Dipl. I, 2) gjengiver Dr. Nielsen Tanken saaledes: . . . skal have fælles Bord med Biskoppen, der som en Søn skal følge hans Raad; men saa maa der læses: tuo. Ogsaa Thorkelin (I, 65) har: suo. — I sit eget Bispedomme har Biskoppen fuld Raadighed (undtagen over de tre Kirker); det sønlige Forhold skal vise sig i hans Redebonhed til at hjælpe Absalon i Skaane.

synes at være meget oplysende; Kirken i Havn har altsaa ikke hørt Kongen til; han har ikke haft Patronatsretten; han har ikke været Kirkens Ejer, og det uagtet denne efter A. D. Jørgensens Mening skal have været Nikolai Kirke, der ligger lige ved Østergaard, ja efter hele Jordskyldkvarterets Betydning uden Tvivl maa have ligget paa Østergaards Grund. I ethvert Tilfælde svinder Østergaards Betydning i den forabsaloniske Tid meget stærkt ind, hvor man saa end vil lægge den gamle Kirke, naar Patronatsretten til Kirken ikke en Gang har været i denne formentlige Kongsgaards Haand, og at Patronatsretten ikke har været her, fremgaar formentlig ogsaa med Sikkerhed af det meget omstridte, desværre udaterede Tiendebrev:

Absalon, Ærkebiskop i Lund, Sverigs Primas, det apostoliske Sædes Legat, hilser samtlige Havns Sognefæller. Efter Beretning af eders aandelige Fader og Hyrde Eskil have vi erfaret, at I alle med Enstemmighed og af from Hengivenhed have skjænket (contulisse) Trediedelen af eders Korntiende til Marie Kirke til Guds Huses Opførelse og Udsmykning (eller til Opførelse og Udsmykning af et Gudshus)¹).

At Sognemændene ved dette Brev ikke, som man tidligere (H. Rørdam og O. Nielsen) har ment, have paataget sig en ny Tiendes Ydelse, men at de som Ejere af den bestaaende Kirketiende have skjænket denne til Kirken som en Gave, deri har A. D. Jørgensen vistnok fuldstændig Ret²).

¹) Absalon . . . universis comparochianis de Haffnis salutem. Relatu patris vestri spiritualis et pastoris, Eskilli videlicet, percepimus vanimi consensu et pia devocione tertiam partem vestre decime de annona uos omnes contulisse ecclesie beate Marie ad constructionem et decorem domus Dei . . . hanc paginam sigillo nostro corroboramus, precipientes, quatenus de cetero nullus vestrum decimam predictam subtrahere presumat, nisi precelegerit a catholica communione priuari. Valet. (K. Dipl. IV, 1.)

²) Aarboger 1877, 269 ff.

Et andet Spørgsmaal er det, om man med den ærede Forf. tør udlede af dette Brev, at Vor Frue Kirke netop ikke har været Havns oprindelige Kirke, men er en helt ny Stiftelse, og at Eskil, der efter Brevets Udtryk tydelig nok i det Øjeblik var den eneste Sognepræst for alt, hvad der stod i Kirkeforhold til Havn (*universis comparochianis de Hafnis*), ikke var Præst for Frue Kirke, men for en ældre Sognekirke. For det første synes Brevets egne Udtryk netop at betegne Marie Kirke som en allerede bestaaende Kirke, men som skulde have en ny Kirkebygning; havde Meningen været, at Tienden skulde ydes til Opførelse af en helt ny Kirke, synes det dog langt simplere at sige: I have skjænket eders Tiendepart til Opførelse af en Marie Kirke (*ad constructionem ecclesie beate Marie ell. lign.*). Dernæst vilde det være højst paafaldende, om man tog alle Tienderne fra den gamle Kirke og lod denne staa tiendeløs tilbage; herpaa har jeg ikke kunnet finde noget tilsvarende Exempel. Den ærede Forf. anfører til Sammenligning Forholdet med Tjæreby Kirke, som Absalon havde lagt til Klostret paa Eskilsø, mod at Klostret skulde sørge for Gudstjenesten; her kom Klostret i Besiddelse af alle tre Tiender, Præstetienden som Vederlag for Gudstjenestens Afholdelse, Bispetienden ved Gave af Absalon og Kirketienden ved Overdragelse af Sognemændene, mod at Klostret paatog sig Kirkens Vedligeholdelse¹⁾. Dette Exempel er meget oplysende; men Sogne-

¹⁾ Thork. I, 31: Absalon, Biskop i Rosk., bekræfter 1171 Eskilsø Kl. bl. a.: *villam de Therby cum omni possessione sua et ecclesiam ejusdem ville, quam . . . liberam et absolutam ab omni inquietatione . . . successorum nostrorum vobis in beneficium contulimus, . . . tertiam quoque decime partem, que nobis in eadem tota parochia cedebat habenda; de skulle sørge for Tjenesten; hvis Absalon eller en af hans Efterfølgere ville dele det store Sogn og opføre en ny Kirke, skulle de finde sig deri; dog maa*

mændene give ikke deres Tiende til en helt ny Kirke og lade en gammel Kirke staa tomhændet tilbage; Tjæreby Kirke skifter Herre; Sognemændene skjænke deres Del af Tienden til Klostret som Kirkens Patron, der netop ved disse Overdragelser faar fuld Ejendomsret over Kirken. Skal denne Analogi overføres paa Havn, saa bliver Forholdet netop, at Sognemændene overdrage deres Tiender til en allerede bestaaende Kirke, der derved gaar ud af deres Haand over i en andens.

Netop det, at Sognemændene, den Gang Tiendebrevet udstedtes, selv vare Kirketiendens Ejere, tyder bestemt hen paa, at det har været dem, der selv have ejet deres Kirke, og at oprindelig hverken Kongen eller Absalon har haft

---

kun $\frac{1}{4}$ af Tienderne assigneres den ny Kirke; — en Jord ved Hatheløsø og ecclesiam ejusdem ville cum decimis . . . ad eandem ecclesiam pertinentibus . . . in perpetuum vobis habendam contulimus; ogsaa . . . tertia pars decime, que in eadem parochia nobis cedebat habenda, vobis habendam . . . confirmamus. — I, 41 (1175?): For Tjæreby og Frerslev har A. faaet Erstatning ved Magelæg . . . De to Kirker i Tjæreby og Frerslev med deres Tiender have vi skjænket dem for vor Sjæls Frelse. — I, 49, 1178? (Abs. Ærkebisp), bl. a.: ecclesiam de Julinge cum terra et decima ad eam pertinente, . . . ecclesiam de Thæraby et mansionem inibi sitam, . . . tertiam partem decime i flere Sogne, et totam decimam in ecclesia de Thærby, quam partim pro servicio ejusdem ecclesie predicti fratres possident, partim a nobis habent, partim a parochianis pro [iis, que] huiusmodi ecclesia in servicio suo expedit, exceptis in reficiendis campanis et parietibus ipsius ecclesie, si forte ceciderint, in beneficiis sunt assecuti; villam, . . . Frethersløff . . . et ecclesiam eiusdem ville cum decimis suis. — I, 50, 1178, pavelig Bekræftelse, bl. a.: ecclesiam de Julækø cum terra et decima ad eam pertinente, . . . ecclesiam de Tiæreby et mansionem inibi sitam, . . . tertiam partem decime i flere Kirker og totam decimam de ecclesia Tiæreby, quam . . . Abs., tum Rosk. episcopus, nunc Lundensis Arch., vobis rationabiliter perpetuo concessit habendam; — Frethersløf cum agris (etc.) et ecclesiam eiusdem ville cum decimis. Jfr. I, 71, pavelig Bekræftelse af Aar 1197.

Patronatsretten til Havns Kirke; thi hvor en enkelt Mand har Patronatsretten, der ydes ogsaa Kirketienden til ham, og kun han kan skjænke den bort. Hvor Enkeltmand er Patron, ser man derfor ogsaa, at hans Samtykke maa indhentes til Kirkens Assignment til en anden; hvor Sognemændene eje Kirken, kan det kun ske med deres Indvilligelse. Netop fra den Tid, her er Tale om, har man ikke faa Exempler herpaa ved Biskoppernes Gavebreve paa Kirker til gejstlige Stiftelser. Undertiden anføres intet Samtykke, men det synes at være Tilfælde, hvor Biskopperne selv i Forvejen have haft fuld Ejendomsret, i andre Tilfælde paa-beraabes Patronernes Samtykke, oftere efter forudgaaende Gavebreve, atter i andre Tilfælde Sognemændenes.

Spørgsmaalet bliver da, om man kan antage, at Sognemændene i Havn kunne betragtes som Ejere af Kirketienden, efter at Absalon har assigneret Kirken til Borgen. «Biskoppen kan bortgive sin, Præsten sin og Kirken (Sognemændene selv, hvis de ejer Kirken) sin Trediedel af den samlede Tiende,» ytrer A. D. Jørgensen (S. 271). Hvis dette staar urokkelig fast, ser jeg ikke andet, end at man maa sætte Tiendebrevets Udstedelse før eller omtrent samtidig med Kirkens Assignment til Borgen, altsaa før 1193 (1191); thi Ejere af Kirken kunne Sognemændene da ikke være efter Assignmenten; thi hvad skulde Assignmenten betyde, naar Absalon ikke derved havde faaet den fulde Ejendomsret over Kirken som dens Patron, der ubindret kan udøve Patronatsretten? Men saa kan den ældre Kirke i Havn ikke blive anden end Mariekirken selv. Og at Kirketienderne medfølge ved saadanne Assignmenter, hvorved en Kirke «med fuld Ret» (pleno jure), med alle dens «Tilliggender og Rettigheder» (cum omnibus pertinentiis et juribus), som det sædvanlig hedder i de derom udstedte Breve, overføres

til en ny juridisk Person som stedsevarende Besiddelse (in perpetuo possidendam), — det synes ogsaa at være det almindelige, om der end kan anføres et Par Exempler, hvor der synes at have været nogen Strid netop om dette Punkt. — I Tjæreby synes Sognemændenes Afstaaelse af Kirke-tienden at falde samtidig med, at Absalon skjænker Klostret Kirken, i al Fald saa kort Tid efter, at det staar i umiddelbar Forbindelse med Assignationen, ligesom det da ogsaa baade i Absalons specielle Brev om det Magelæg, der har fundet Sted (Thork. I, 41), som i den mere almindelige pavelige Bekræftelse paa Klostrets Besiddelser (I, 45) ligefrem siges, at det er Absalon, der («for sin Sjæls Frelse») har skjænket Klostret Kirken med alle dens Tiender. — Noget anderledes er Forholdet med Løgum Kirkes Overdragelse til Klostret sammesteds. Biskop Omer i Ribe († 1204) udstedte nemlig, i Aarene mellem 1201 og 1204, et Brev om, at han havde bestemt, at der skulde træffes den Overenskomst mellem Klostret og Sognemændene til Løgum Kirke, at tillige med Præstetienderne, der paa kanonisk Vis var overdraget til Klostret saa vel af Paven som af Ærkebiskopperne Absalon og Andreas, skulde Klostret ogsaa til evig Tid besidde Kirketienderne af Kvæg og Korn, hvilke Tiender Sognemændene hidtil ulovlig havde opbrugt ikke til Kirkens, men til deres egen Brug; 1205 gaves derpaa pavelig Bekræftelse paa Klostrets Ejendomme, deriblandt: «Løgum Kirke med alt dens Tilbehør, som Klostret besad, inden det vedtog Cistercienserordenens Regler»¹⁾. Her synes et

¹⁾ Script. VIII, 15: . . . prolatum in publico volumus pronuntiarum, quod cautius adhibita discretorum deliberatione inter fratres nostros de Loco dei et parochianos ecclesie de Lugum huius pactionis censuimus fieri conuentionem, ut cum decimis ministrorum vel sacerdotum divina celebrantium eis . . . tam a domino

helt extraordinært Forhold at have fundet Sted, hvilket jo ogsaa betegnes som «ulovligt», — nemlig at Kirketienden der ikke er bleven ydet. — 1227 overdrog derpaa Ribe Biskop Daler Kirke til samme Kloster, mod at der skulde indsættes en Vikar, de øvrige Indtægter skulde tilfalde Klostret; 1228 bekræfter derpaa Ribe Kapitel Klostret alt, hvad det havde faaet af Ribe Bispestol, deriblandt Kirken i Løgum med alle dens Tiender og Kirken i Daler med Tiender og alt Tilhørende. Her synes saaledes alt at være gaaet rolig af; til Daler Kirke synes Ribe Bispestol selv at have haft Patronatsretten, — i al Fald giver Hertug Abel 1240 Ribe Bispestols Tjenere i Daler Frihed for kgl. Ydelser, saa Bispestolen har haft Ejendomme i Byen; til Løgum Kirke har Bispestolen vistnok neppe oprindelig haft Patronatsretten og har undladt at sikre sig Sognemændenes Samtykke til Overdragelsen; endnu 1246 maatte der en pavelig Dom til for at sikre Klostret Ydelsen saa vel af Præstetienden som af Kirketienden til Løgum Kirke¹⁾. — Ogsaa ved en anden af Løgum Klosters Kirker, Bredvad (Brede), var der meget indviklede Forhold. 1252 gav Kong Abel til Klostret sine Besiddelser i Svanstrup og Patronatsretten til Bredvad Kirke, en Ret, hans Forfædre havde været i ubestridt Besiddelse af paa Grund af deres Ejendomme i Svanstrup; som Følge

---

Apostolico quam ab . . . archiepiscopis . . . Absalone et . . . Andree collatis, et eas partes decimarum, que ad fabricam ecclesie de lignis siue lateribus iuxta vires suas construendam, et que pro variis utensilibus restaurandis seu comparandis pertinent, . . . possideant in perpetuum, Quas scilicet decimas predicti parochiani non ad usus ecclesie, sed ad suos illicite eatenus insumebant. — Script. VIII, 184: ecclesiam de Løgum cum omnibus pertinenciis suis, quam idem monasterium, antequam Cisterciensium fratrum instituta susciperet, possidebat.

¹⁾ Script. VIII, 131 ff; 215. Reg. Dipl. I, Nr. 798.

heraf overdrog Ribe Biskop med sit Kapitels Indvilligelse, da Patronens Samtykke saaledes var givet, Klostret Kirken til evig Besiddelse; dog skulde Patronatsretten først indtræde ved første Vakance. Abels Brev blev bekræftet baade af hans Søn Hertug Valdemar 1256 og af hans Broder Kong Kristoffer I 1259, samt af Erik Abelsen 1260; men da Vakancen indtraadte, tog Erik Glipping alligevel Kirkens Patronatsret til sig. Der udbrod nu en langvarig Strid om Patronatsretten, hvorunder man blandt andet nægtede Abels Ret, fordi han ikke havde bygget Kirken eller givet Grunden, hvorpaa den stod. Trods alle Indsigelser og alle biskoppelige og pavelige Bekræftelser af Abels Gavebrev lader det dog til, at Klostret ikke kom i Besiddelse af Kirken før 1324, da Hertug Erik af Sønderjylland udstedte, ikke en Bekræftelse af Abels Brev, men et helt nyt Gavebrev, hvorved han overdrog Klostret Patronatsretten, som tilkom ham efter hans Forfædre, til evig Eje, hvilket derpaa 1326 blev bekræftet af hans Søn, (Kong) Valdemar Eriksen, hvorpaa en ny Kollats af Biskoppen fandt Sted. Valdemar Eriksen opgav derpaa 1344 sin Ret til Kirketienden, som han «i nogle Aar» havde ladet opkræve af sine Officialer, hvorpaa Ribe Biskop med sit Kapitels Samtykke højtidelig assignerede Tienden til Klostret, mod at dette paatog sig Kirkens Vedligeholdelse¹⁾. — Her foregaar saaledes Annektering og Kirketiendernes Overdragelse ved to forskjellige Akter. Men her havde jo rigtignok været meget indviklede og omstridte Ejendomsforhold, og saa meget synes dog at fremgaa heraf, at Kirketiendens Opkrævning tilfaldt Patronen;

¹⁾ . . . decimas pro fabrica ecclesie Brewath deputatas ab antiquo, quas aliquot annis per nostros officiales levare fecimus, ex nunc et deinceps pro monachis in Lugum . . . plene et integrum resignamus. Script. VIII, 115; jfr. S. 113—130.

om Sognemændene er her slet ikke Tale. Man ser ogsaa heraf, hvad der i de biskoppelige Breve forstaas ved «consensu patronorum» eller «consensu parochianorum», nemlig et bestemt forudgaaende Gavebrev. — Vi nægte saaledes ikke, at der kan gaa nogen Tid hen mellem Annekteringen og Kirketiendens Overdragelse, men i Reglen varer dette ikke længe. Det var altfor magtpaaliggende for Kirken at faa dette Forhold ordnet; derfor bemyndiger ogsaa Paven 1226 Odense Kloster til at faa de Tiender, som forholdes dem af Lægmand, løskjøbte og kaldte tilbage til vedkommende Kirker. I Reglen sker det strax eller kort efter¹⁾.

---

¹⁾ Decimas præterea et possessiones, que a laicis detinentur, redimendi et legitime liberandi de manibus eorum et ad ecclesias, ad quas pertinent, revocandi, libera sit vobis de nostra auctoritate facultas. Thorkelin, Dipl. I, 103; jfr. Helveg, Kirkeh. f. Ref. I, 294. — A. D. Jørgensen, Den nordiske Kirkes Grundlæggelse, S. 536: «Valgretten er hos Menigheden eller hos Kirkeejeren (med Menighedens Samtykke).» Som Bevis paa det sidste anføres Thork. I, 37 og 153, Lime Kirkes Annektering til Viborg Kapitel og Henlæggelsen af 2 Kirker til nye Præbender i Aarhus, hvor «parochianorum consensus» paaberaabes; Forf. maa altsaa antage, at Biskopperne i Forvejen have haft Patronatsretten, og at «consensus parochianorum» er nødvendig ved hver Præstekaldelse; men paa begge Steder er der Tale om Annektering «in perpetuum», og det er dette, hvortil Sognemændenes «consensus» udfordres, ikke til den enkelte Kaldelse; dertil behøver Kirkeejeren neppe Sognemændenes «consensus». — Andre Exempler paa «consensus parochianorum» se Thork. I, 256: Biskop Simon indvier Hjallesø Kirke til Brug for Nonnerne i Odense, men hvis Sognemændene ikke yde Tienderne osv., skal det hele gaa tilbage; Suhm IX, 744: Kirken i Sejlflod lægges af Viborg Biskop til Vidskøl Kl. «cum omni dote sua, parochianorum accedente non solum consensu sed petitionibus», — jure perpetuo; IX, 745: Innocents III bekræfter Viborg Kapitel Kirkerne i Lime, Fur, Helsdorf, Frebjerg, Nørholm, Vorde og Sejlflod «vobis de parochianorum [consensu?] episcopali auctoritate concessas»; Script. VI, 412, 426: Biskop Johannes af Aarhus «capitulo nostro ecclesiam Hæthænstat cum pertinentiis suis . . . canonicè contulimus jure perpetuo possi-

Langt snarere, end at det kjøbenhavnske Tiendebrev skulde staa i Forbindelse med Biskop Peder Sunesøns Opførelse

dendam, consensu parochianorum ibidem accedente; VI, 467, 499: Kirken i Tved ligeledes; VI, 472: Biskop Johannes lægger *ecclesiam Wælleff, in qua Episcopis Arusiensibus merum jus competit patronatus in omnibus juribus et possessionibus ipsius, accedente ad hoc parochianorum assensu*, til Aarhus Skole, dog saaledes, at der *ex eorundem parochianorum consensu**, skal indsættes en vicarius perpetuus; VI, 473: Aarhus Biskop annekterer *ecclesiam Æghu ex voluntate parochianorum et consensu spontaneo cum omnibus juribus suis et pertinenciis . . . jure perpetuo**, til en Præbende. — Patronernes (eller Biskoppernes egen) consensus, se Thork. I, 21: Vald. I bekræfter tidligere Kongers Gaver til Ringsted Kl. og tilføjer bl. a. *in ipsa villa Ringsted totam reliquam partem agrorum et decimationem**; kan dette være andet end Kirketienderne, som Kongen har haft som Byens Ejer? I, 12: Vald. I skjenker Ringsted Kl. *ecclesiam de Hof cum omni adjacente reditu**, deribl. *capturam piscium, quo euenerit omni decima die et nocte**, et Slags Fisketiende? jfr. Script. I, 278: Eskil skjenker Ringsted Kl. et Kapel i Halland *cum pertinenciis suis tam decimationum quam piscationum infra terminos parochie in Hoff perpetuo jure possidendam**; Dsk. Mag. I, 139: Vib. Biskop tillægger Vidskøl Kl. Strandby Kirke til evig Ejendom *prædiis duntaxat unius araturæ . . . cum tertia parte decimæ deductis**, hvilke (qvæ) altid skulle blive til en Vikars Ophold der paa Stedet (vel altsaa Præstetienden, medens de øvrige Tiender ere fulgte med); Dsk. Mag. I, 139, jfr. Suhm IX, 345—46: Børglum Biskop skjenker (contulit) efter Kong Valds Begjæring, med sit Kapitels Samtykke, Hals og Sandby Kirker til Vidskøl Kl., med Ret til at kalde og afsætte Præster, tilligemed alle biskoppelige Rettigheder over sine Tjenere; Suhm VIII, 699—700: Bisp Ped. Sunesøn *ecclesiam parochialem de Byllose cum consensu capituli nostri canonice contulimus (til Ringsted Kl.) perpetuo possidendam, salvo tamen jure nostro in omnibus**; Script. VI, 170: Roskilde Bispestol lægger *de consensu et voluntate patronorum* Lyngbylille Kirke *cum omnibus juribus, fructibus et pertinenciis* til Æbelholt Kl., Biskoppens Rettigheder ukrænkede; Pont. Ann. II, 112: Biskop Peder af Odense skjenker St. Knudsbrødrene i Odense Fraugde Kirke *consensu nostro, quoad jus patronatus . . . votisque aliorum patronorum ibidem**, til fuld Ejendom; jfr. N. kirkehist. Saml. III, 798—800: pavelig

af en ny Mariekirke og Indstiftelsen af et Kannikekollegium, synes det at staa i Forbindelse med Absalons Assignment af de tre Kirker i Havn, i Brønshøj og paa Amager til «Castrum de Hafn». Kirken selv bliver derved Ejer af sin egen Tiende, og først derved faar Absalon som Patron den fulde Frihed til at handle. At han har tænkt paa og formodentlig ogsaa begyndt paa at opføre en ny og anselig Kirkebygning, synes at ligge i Brevet. Fuldendt er den ny Kirkebygning neppe bleven endnu i hans Tid. Dens Indvielse, dens Tagen i Brug for Gudstjenesten, er først sket efter hans Død af Peder Suneson, og derved forklares tilstrækkelig, at denne i Frue Kirkes Dødebog kaldes Kirkens Fundator og Kannikekollegiets Indstifter¹). At tage disse Ord med A. D. Jørgensen om selve Kirkens Oprettelse, er neppe nødvendigt, ja jeg ser end ikke, hvorledes det kan bringes i Samklang med, at Absalon selv havde forbeholdt sig Styrelsen af Kirkeforholdene i Havn lige til sin Dødsdag, da Tiendebrevet tilstrækkelig viser, at Mariekirken allerede har bestaaet i hans Levetid; det maatte da saa være ham, der havde oprettet den, ikke Roskilde Biskop.

Bekræftelse paa Erik Menveds Gave af Patronatsret og al anden Ret til Vor Frue Kirke i Odense til et Skolehus, hvortil Biskop Peder *patronorum voluntate et consensu* har lagt Fraugde Kirke (jfr. Suhm XI, 780). — Script. VI, 411: Biskop Esger i Aarhus annekterer *ex consensu et voluntate unanimi capituli nostri* Hundslund Kirke til Kannikebordet; VI, 510—12: Bisp Jens i Aarhus funderer (1477) 2 Vikariater i Aarhus Domkirke, hvortil lægges Lisbjerg og Ormsløv Kirker; Kapitlet skal være Patron og præsentere; Sognemændenes Indvilligelse omtales ikke; VI, 517—18: Biskoppen i Aarhus lægger Skjelby Kirke til et Vikariat (ligesom ovenfor); VII, 256—57 omtales ved Lunde Kirke adskillige Breve om *patronorum consensu* til Kirkers Annekering til Præbender.

¹) *istius ecclesie fundator et canonicorum in eadem Deo et beatæ Virgini servientium institutor*, K. D. II, 17.

Et analogt Tilfælde har man ved Laurentius-Kirken i Lund. I Gavebrevet af 1085, hvorved Knud den hellige gav det store Jordegods til denne Kirke, kaldes Kirken «nondum perfecta». Overalt i Lunde Kirkes Dødebog eller Gavebøger, hvor denne Konge nævnes, tilføjes: «han, som stiftede (fundavit) denne Kirke», eller: «han, som var denne Kirkes første Stifter (primus fundavit)», et enkelt Sted endogsaa: «han, som rejste denne Kirke fra sin første Grundvold (a fundamentis levavit) og viste den kongelig Gavnildhed»¹⁾. — Men alligevel kaldes Adser, der først blev Biskop 1089, altsaa efter Kong Knuds Død: hujus ecclesie fundator²⁾. Han tog nemlig Kirken i Brug; 30 Juni 1123 indviede han Krypten med dens første Alter, 22 Juni 1126 Kryptens venstre Alter, 11 Januar 1131 Kryptens højre Alter, hvis Helgenlevninger overførtes «fra det gamle Klosters Alter»; endelig blev 1 Septbr. 1145 selve Storkirken (major ecclesia) med stor Højtidelighed af Eskil i Forening med flere Biskopper indviet «til Ære for Jfr. Marie og den hellige Laurentius»; personlig indviede Ærkebispens Højaltret og nedlagde heri de utallige Helgenlevninger, deriblandt selve St. Laurentii Relikvier. Nu stod Kirken i sin fulde Herlighed; men Adser, der først tog den nye Kirkebygning i Brug, ikke Eskil, der fuldførte Storkirken, hædres med Navnet: fundator hujus ecclesie³⁾.

Paa en lignende Maade kan man tænke sig Forholdets Udvikling i Havn; ligesom i Lund en ældre lille Klosterkirkes Helligdomme overføres i den nye Stenkirke, saaledes har der i Havn været en ældre, uanselig Kirke, indviet til Vor Frue, men som ved Absalons og senere ved Peder

¹⁾ Thork. I, 1; Script. III, 432, 470, 533; jfr. III, 319.

²⁾ Script. III, 446, 512.

³⁾ Script. III, 450, 452, 435, 455.

Sunesøns Virksomhed faar en ny, anselig Kirkebygning, og som Peder Sunesøn indvier og tager i Brug. Han indstifter da tillige et Kannikekollegium ved Kirken og kommer saaledes i Vor Frue Kirkes Sjælemessebog, der er indrettet omtrent 1273, altsaa en rum Tid efter, til at staa som «denne Kirkes Fundator og Kannikernes Indsætter». Thi dette sidste har for Dødebogens Affatter aabenbart været det vigtigste; først derved bliver Kirken til en betydelig og anselig Institution; før den Tid har den saa at sige ingen Historie, ingen betydelige Gaver, ingen store Sjælemesser at holde; nu strømme Gaverne derimod ind, Sunesønnernes Broder Laurens († 1208) giver anseligt Jordegods til den nye Stiftelse, og det samme gjør Præsten Eskil selv, der skjænker to Bol (mansi) i Tømmerup paa Amager, hvorfor hans Anniversarium fra den Tid højtideligholdes i Kirken. Dette er Gavebogens ældste efterviselige Navne; fra nu af har Kirken en Historie, som mindes; alt, hvad der ligger bag ved den nye Stiftelse, tages der intet Hensyn til, — ikke en Gang til Absalon selv. Ikke med et Ord nævnes han i Gavebogen, — og dog er det jo et ubestrideligt Faktum, at Mariekirken har været til i hans Tid, med mindre man da vilde erklære hele Tiendebrevet for en senere Tids Falskneri. Og saaledes kan det vel ogsaa forklares, at Præsten Eskil selv ikke kaldes «sacerdos hujus ecclesie», men kun «sacerdos», en Omstændighed, som A. D. Jørgensen tillægger nogen Vægt som Bevis for, at han ikke har været Præst ved Mariekirken, men ved en anden Kirke, noget, der for øvrigt neppe beviser synderligt, da «sacerdos» uden nærmere Bibestemmelse af Stedet oftere forekommer i den Tids Gavebøger, og vistnok oftere netop betegner en Præst ved selve Kirken. Men det er jo nok muligt, at Eskil ikke har været Præst ved den nye Stenkirke, men er død inden

dens Indvielse. Dog turde dette muligvis ogsaa kunne forklares paa en anden Maade. Der kan, som ogsaa almindelig antages, ikke være mindste Tvivl om, at denne Eskillus sacerdos, der kaldes Sogneboernes «aandelige Fader og Hyrde», og hvis Dødsdag i Frue Kirkes Gavebog, som Giver af de to Bol i Tømmerup paa Amager, sættes til 18 Juni (XIII Kal. Jul., Marci et Marcelliani martyrum), er den samme Kannik fra Lund, der i Lunde Kapitels Dødebog i Fortegnelsen over de Kanniker, der vare presbiteri, forekommer under Betegnelsen: «Eskillus de Hafn presbiter», og som i Lunde Gavebøger nævnes under 19 Juni (XIII Kal. Jul.) som «Eskillus presbiter, hujus loci canonicus», der havde givet til St. Laurentii Kirkes Brødre en Gaard i Lunde By med Huse og Brugsgjenstande, 4 Mark Sølv m. m. samt Halvdelen af Hovedgaarden (mansio) i «Flathoge»¹⁾. Han har altsaa været en rig og anset Lundekannik, og at han da atter er den samme «Eskillus presbiter», der omtales i Absalons Testamente som Opbevarer af nogle Kostbarheder, der skulde anvendes til Laurentius-Kirkens «casulæ et coronæ», og som, atter under Benævnelsen: Eskillus presbiter, ved Testamentet fik til Gave en foret Kappe, som fandtes «in castro de Hafn», derom kan heller ikke være Tvivl²⁾. Det er tydelig nok ikke nogen almindelig Sognepræst for

¹⁾ Script. III, 528: IV, 41. Dødsdagens Sammentræf viser netop Identiteten; at samme Mands Dødsdag (eller Dødsnat) angives med en Dags Forskjel, er meget almindeligt; jfr. Langebeks Anm., Script. III, 571, om Erik Glippings Drab «nocte St. Cecilie», der i den ældre Gavebog fra Lund sættes til XI Kal. Decbr. (21 Novbr., St. Cecilie Aften), i den yngre til X Kal. Decbr. (22 Novbr., St. Cecilie Dag). Det samme finder Sted med Petrus Ebbonis, hvis Død i Frue Kirkes Bog (K. D. II, 843) sættes til Nonas Febr., men i Lunds Gavebog til II Nonas Febr. — Andre Eskiller end den her nævnte «de Hafn» forekomme ikke i Kannikelisten.

²⁾ Script. V, 424, 426.

en Landsbymenighed. Skulde han have været Absalons Kapellan paa Borgen i Havn? At Biskopperne senere havde et Kapel paa Borgen, det véd man¹⁾, og skulde ved Assignationen de tre Kirker i Havn, i Brønshøj og paa Amager være blevne underlagte ham som deres «aandelige Fader og Hyrde»? Hvorledes Amagers kirkelige Forhold have været før 1193, véd man ikke; her skal jeg dog blot gøre opmærksom paa de betydelige Ejendomme, Lunde Kapitel lige fra de første Præbenders Indstiftelse omtrent 1085 havde her; ved det kgl. Gavebrev fik Lundekirke 6 Bol i Sundbyvester; ved Præbendernes Fordeling omtales 9 Bol i Sundbyerne og to Bol i Magleby; 1135 oprettedes af Erik Emun en ny Præbende, der fik to Bol i Tømmerup og ét i Taarnby (Thornby). Rigtignok siger Hvitfeld (i Bispekrøniken) og Suhm efter Magnus Mathiæ, at Kirken aldrig fik disse sidstnævnte Ejendomme, de kunne ikke senere eftervises; det ligger dog vel kun deri, at Absalon eller hans Efterfølgere i Roskilde ved Magelæg eller Kjøb havde faaet dem til Kjøbenhavn og Roskilde Bispestol; thi efter Jordebogen fra 1370 ejede Roskilde Bispestol den Gang hele Amager; i Tømmerup var den Gang 4 Bol, hvilket stemmer meget godt med, at Erik Emun gav Lunde Kirke to og Præsten Eskil Frue Kirke ligeledes to Bol i Tømmerup. — Der er en saa mærkelig Forbindelse mellem Eskillus de Hafn, Amager og Lunde Kapitel, at den ikke synes at kunne være rent tilfældig, men man savner for mange Mellemlid til at kunne klare Forholdet²⁾.

¹⁾ Rørdam, S. 268; «clericus de castro» forekommer i Stadsretten 1294.

²⁾ Jeg har desværre ikke haft Adgang til at bruge det svenske Diplomatarium, hvor maaske et og andet om Lunde Kapitels Ejendomsforhold findes; jfr. for øvrigt Thork. I, 1; Script. III, 408 ff.;

Hvorledes Kirkeforholdene i Havn og Omegn have været før Absalons Tid, vil rimeligvis altid vedblive at være en Gaade. Man kunde maaske tro at komme til Sikkerhed ved en nærmere Undersøgelse af de senere Tiendeforhold i Kjøbenhavn; men ogsaa herom véd man saa lidt, at man falder fra Skylla i Karybdis. Det er saaledes O. Nielsens Mening, at Nikolai Kirke ingen Korn-tiender havde, men kun Fisketiende; ja hvis dette stod fast, saa vilde jeg heri se et meget betydeligt Vidnesbyrd om, at Nikolai Kirke ikke var den oprindelige Landsbykirke; thi ved disse Kirkers Fordeling til Præbenderne delte man Tienderne mellem Præbendernes Besiddere; baade ved Klemens og Peders Kirker omtales udtrykkelig Korn-tiender, medens der ved Nikolai saa vel som ved Brønshøj Kirke i Præbendefortegnelsen kun nævnes Kornafgifter (VIII Pund annonæ osv.), men herved forstaaes dog vistnok netop Tiender, uagtet Ordet «decimæ» ikke er tilføjet eller er udfaldet; saa store Jordejendomme havde disse Kirker dog neppe, at deres Landgildeindtægter skulde være omtrent lige saa store som de øvrige Sognes Tiender. Kun saa meget staar fast, at Frue Kirke og Kapitel stadig ifølge Absalons Tiendebrev oppebar alle Kirkernes Korn-tiender og ligeledes gjorde Fordring paa Fisketienderne¹⁾.

Suhm V, 649, jfr. S. 479; Thork. I, 4 (Erik Emun giver Ringsted Kloster to Bol •in Amaca•, bekræftet af Vald. I 1164, Thork. I, 21).

¹⁾ Script. VIII, 259: Prebenda S. Nicholai: Ecclesia Sancti Nicolai VIII pund . . . — Prebenda S. Petri: ecclesia S. Petri dicta cum decimis X pund . . . — Prebenda St. Clementis: ecclesia beati Clementis cum decimis Walby a Wigetzløse et Wygitzløff X pund . . . — Prebenda Brøntzhøw: Item ecclesia Brøntzhøw VIII pund . . . — Prebenda Aworde øffre: Item ecclesia Awordhe owre IIII pund . . . — Denne Fortegnelse fra 1436 omfatter ikke Fællesgodset. — O. Nielsen, Kbhvn.s Hist. I, 162. Kbhvn.s Dipl. IV, Nr. 93, 125, 194.

At det saaledes skulde «staa fast, at Frue Kirke ikke er Kjøbenhavns oprindelige Sognekirke, ikke den, Absalon forbeholdt sig for sin Levetid, men er grundlagt senere af Biskop Peder Sunesøn og fra først af bestemt til Kollegiatkirke», — det kunne vi ikke indrømme; men endnu mindre kunne vi indrømme, at det i saa Fald «vel neppe kan være nogen Tvivl underkastet, at jo Nikolai Kirke er den oprindelige, medens Peders og Klemens, der først nævnes 1304, senere er udskilt af Frue Sogn»¹⁾. Vi have allerede gjort opmærksom paa, at den oprindelige Kirke ifølge Tiendebrevet ikke kan antages at have været ejet af Østergaards Besidder eller at have staaet under hans Patronat, hvilket maatte ventes af Nikolai Kirke. Men i Virkeligheden kan den ærede Forf. heller intet anføre til Bevis. At Nikolai Kirkegaard fordem strakte sig et ikke ubetydeligt Stykke Nord for Kirkens nuværende Plads, idet der er fundet Spor af den under Husene paa Østergade, at Borgerne i Aaret 1296 under et Oprør mod Biskoppen holdt en natlig Sammenkomst paa Kirkegaarden, hvorfor man maa antage, at den endnu den Gang havde Betydning som Tingsted — noget man for øvrigt aldeles ikke kan slutte heraf, og dette er det eneste Spor af et Tingsted i «Gammelstaden»²⁾ —

¹⁾ Aarbøger 1877, S. 273.

²⁾ Kbhvn. Dipl. I, 63. Efter at der er fortalt, at Borgerne efter at have ladet Stormklokken lyde dels væbnede dels uvæbnede samlede sig henimod Aften foran Biskoppens Borg og endog ved Hjælp af Blider kastede «sagittas acutas» mod Borgen, fortsættes: «Et cum ibidem ad effectum perducere non possent, quæ proponere videbantur, tandem in cimiterium beati Nicolai diuerterunt, pro magna parte noctis colloquium conspirationis, ut videbatur, habentes contra dominum memoratum.» Næste Dag holdt de Ting (prætorium statuerunt), uagtet det ikke var Tingdag (die non prætoriali). — Borgerne trække sig altsaa efter det mislykkede Angreb tilbage til den nærmest liggende større Plads, hvor de

ja hvad beviser dette med Hensyn til Kirkens Ælde? «Ogsaa Kirkens Indvielse tyder paa en høj Ælde,» fortsætter Forf., «i Aaret 1509 gjenindviedes den, og Hovedaltret siges da at være viet til St. Nikolaus, det hellige Kors og St. Olav. Dette minder om den St. Olavs Blok, i hvilken der samledes Gaver til de spedalske; i Aaret 1275 tillod Biskoppen alle Bymænd, rige og fattige, paa de almindelige Søn- og Helligdage at føre deres Gods fra Skib og Bro imod at give en Penning i St. Olavs Blok, og denne Helgens Billed fandtes i Jørgensgaardens Segl (K. D. I, 63; H. Rørdam, S. 244, 335). Den nordiske Helgens Blok, selvfølgelig i Forbindelse med hans Billed, fandtes da uden al Tvivl ved de gamle Boder ved Havnen [Gamlebode Havn], og Jørgensgaardens Oprettelse gaar da tilbage til en Tid, da Nikolai Sogn endnu havde Overvægten (det forekommer ligesom Nikolai Kirke første Gang i et Testamente fra 1261, Suhm X, 975).» —

St. Nikolaus var de Søfarendes Helgen; St. Olaf havde i Norden en lignende Betydning; at hans Blok har været udstillet af St. Jørgensgaard — om ved Havnen eller i en Kirke, det vide vi ikke —, og at St. Jørgensgaard optager hans Billede i sit Segl, det kan i det højeste tyde paa, at Havn var en Handelsstad, da dette skete; men med Hensyn til Kirkernes eller Sognenes Ælde eller Overvægt kan det intet bevise. Om St. Olafs Navn har været knyttet til St. Nikolai Højalter før Indvielsen 1509, det vide vi heller ikke det mindste om; at Olafdyrkelsen netop paa den Tid — under Kong Hans og Kristiern II — har staaet i høj Anseelse i Kjøbenhavn saa vel som i Hansestæderne, hvor Forestillingen om ham som Kjøbmændenes, de Sø-

---

formodentlig have troet i størst Sikkerhed at kunne holde deres Forsamling; næste Dag vedtage de paa det sædvanlige Tingsted deres Beslutninger.

farendes og Sildefangstens Helgen netop synes at have fæstet Rod, — det vide vi; i Frue Kirke indstiftede Raadmanden Lars Vinner 1423 et Alter til hans Ære; hvem véd, om Indvielsen af St. Nikolai Højalter til hans Ære ikke ogsaa har været noget nyt? Mig forekommer den Slutning i al Fald lige saa god, at medens den gamle Landsbykirke var indviet til Jfr. Marie, blev den nyopstaaede Handelsstads Kirke indviet til St. Nikolaus; men begge Slutninger bevise lige lidt. Endnu dristigere er det dog med Forf. (S. 293) allerede i den gamle Stad, «som Kongen overdrog til Biskoppen», uden videre at sætte nede ved Havnen ogsaa «St. Olafs Billed og Blok»¹⁾.

Den kjøbenhavnske Tradition i Middelalderen synes at have tilskrevet den lille St. Klemens Kirke den ældste Alder. Hvitfeld siger lige ud, at dette var Stadens ældste Kirke, og Biskop Joachim Rønnoy siger, at «Bisp Peder af Roskilde, den første af det Navn, haver funderet sex Kannikedømmer udi samme Kollegiatkirke (o: Vor Frue) paa de Sognekirker udi Byen og nogle udenfor». Det Andragende fra Rønnoy, hvori disse Ord findes, kjendes imidlertid kun fra Hvitfelds Gjengivelse (S. 1334), i en temmelig opløst Form, og man behøver ikke at kjende meget til Hvitfelds Gjengivelser af Dokumenter for at faa en Mistanke om, at Ordene «den første af det Navn» er Hvitfelds egen Tilsætning. Peder Sunesøn var ikke den første af det Navn, men Bisp Peder, der faldt ved Fodevig 1134, hvem Hvitfeld ogsaa nævner paa sit Sted. Han tænkte paa at oprette et Kloster ved en Klemenskirke, det vide vi af den samtidige roskildske Krønike, men hvor den laa, det vides ikke, maaske i

¹⁾ Om Olafdyrkelsen se L. Daae: Norges Helgener, Kristiania 1879, S. 34, 62 ff., 67—68, 120 (den korsfæstede Olaf beder for den søfarende Kjøbmand) o. fl. St.

Slagelse¹⁾. Ogsaa af det Dokument fra 1473, hvori det meget omtalte Tiendebrev forekommer, ses det, at man har tænkt sig de kjøbenhavnske Sognekirker, i al Fald St. Klemens Kirke, som ældre end Kannikekollegiets Oprettelse; men naar man saa ser, at man misforstaar Tiendebrevet saaledes, at man gjør Præsten Eskil til Biskop Eskil af Roskilde, den senere Ærkebisp, ja saa ser man, hvor dunkle de senere Forestillinger om Forholdet have været²⁾. — En anden Tradition gjør St. Petri Kirke til en gammel Landsbykirke for Serridslev; men dette grunder sig aabenbart paa den urigtige Forestilling om, at Serridslev By laa «paa Nørregade», og derpaa, at Serridslev senere søgte denne Kirke. Alt dette fører dog ikke til noget overfor den Kjendsgjerning, at Frue Kirke bevislig var til i Absalons Tid, og at der endnu 1193 (1191) kun var én Kirke i Havn. Det er det eneste, man med Sikkerhed kan sige om disse Forhold.

Jordskyldskvarteret.

Det kan saaledes ingenlunde ansees for «bevist, at der i Kjøbenhavn paa Absalons Tid har været en dobbelt Bebyggelse, en ældre Stad, hvis Oprindelse rimeligvis gaar langt tilbage i Tiden, med en Hovedgaard mod Øst, en Nikolai Kirke, en Havn, Boder og Ting, — og en nyere By»³⁾. At der før Absalons Tid har været en naturlig god Havn, hvor Skibene kunde ligge i Sildemarkedets Tid, at denne Havn har været den samme som den senere saakaldte «Gamlebodehavn», og at der, saa længe Markedet varede, har været Boder opslaaede paa Strandbredden, det

¹⁾ Aarbøger 1877, S. 273.

²⁾ K. Dipl. IV, 113; jfr. S. 201.

³⁾ Aarbøger 1877, S. 280.

kan neppe betvivles; men hvor langt denne Havn paa den Tid har strakt sig, om den ligesom senere gik langs med «Stranden» overfor Slotsholmen «fra Endebod til Taarnet», som Tilfældet var omtrent 1370, om Endebod, hvor A. D. Jørgensen antager, at der holdtes en Slags Skibsret, St. Olafs Blok og «Ladbro» allerede den Gang have været til, det vide vi ikke og kunne aldrig komme til Vished om, med mindre helt nye Kilder skulde blive opdagede. Heller ikke er det muligt at sige, om de «Boder», der fandtes langs Stranden, allerede havde faaet en varig Karakter, saa at de stode der fra det ene Aar til det andet eller maaske allerede havde fremkaldt en varig Bebyggelse, en Husrække langs Stranden, en Strandgade. — Da Kong Valdemar og Absalon i Høst 1180 satte over til Skaane, fandt de Strandbredden ved Helsingborg tæt besat med Boder eller Telte (*crebris habitaculis, tentoriis*) af Folk, som vare strømmede til for Sildemarkedets Skyld. Den forbitrede Mængde modtog Absalons Skib med Stenkast. Med stærkt rhetorisk Sving udmaler Saxe derpaa (S. 938 ff.) Skaaningernes Utaknemlighed, der formente den Mand Adgang til Kysten, der havde gjort Beboelsen sikker overalt i Danmark, og hvis Krigerfærd det skyldtes, at man nu kunde sejle sikkert der, hvor Sørøverne tidligere havde tumlet sig. Det er den samme Tanke, han udtrykker ved at sige, at Absalon ved sin ringe Befæstning paa Strandholmen gjorde det omliggende Hav sikkert for de indfødte (*incolis*). Ved Helsingborg havde der den Gang allerede i lang Tid været baade en Borg og en By. I Ly af denne Borg og endnu mere paa Grund af den Tryghed, som Absalons hele Krigerfærd havde fremkaldt, kunde Skaaningerne opslaa deres Boder langs Kysten. Men hvorledes kunde sligt tænkes i Havn før Borgens Anlæggelse? Selv om man vil anse Østergaard for en befæstet

Kongsgaard, var dens Beliggenhed, som det synes paa et Næs, dog en saadan, at den, som A. D. Jørgensen selv indrømmer, ikke kunde yde noget virkeligt Værn for en Bebyggelse langs Stranden overfor Holmen¹⁾. At sætte en varig Bebyggelse her før Absalons Tid synes i høj Grad at stride mod de naturlige Forhold, og O. Nielsen har utvivlsomt Ret i, «at en aaben Kjøbstad uden Beskyttelse af en Borg paa hine Tider ikke vilde kunne bestaa mod Sørøvernes Anfald»²⁾; ja man kunde snarere være tilbøjelig til at gaa endnu et Skridt videre og sige, at en større Markedsplads, hvor fremmede Kjøbmænd paa visse Tider af Aaret trygt kunde færdes, heller ikke kunde faa nogen større Betydning for Anlægget af Absalons Borg, og det er jo ogsaa først fra den Tid af, fra Saxes Tid, at man horer tale om «Kjøbmændenes Havn» som Betegnelse for Byen. At der ved «Kjøbmand» (kaupmaðr) paa den Tid netop ikke forstås en Kjøbstads faste Beboere, men fremmede Handelsmænd, det er en bekjendt Sag³⁾.

Langt naturligere er det derfor at sætte den ældste Bebyggelse, Landsbyen med dens Kirke osv. og de Haandværkere og Smaahandlere, der maaske allerede den Gang for Markedets Skyld havde nedsat sig i Havn, noget længere tilbage fra Kysten, medens det, der opstaar paa den aabne Strand, er det senere tilkomne. Og se vi hen til de Fiskelejer, hvoraf i Tidernes Løb Smaakjøbstæder ere opstaaede og hvis Udvikling man nogenlunde kan følge, synes noget lignende at være Tilfældet. Løgstør opstaar paa Løgsted Strand, Struer paa Gimsing Strand, Dragør paa Magleby Strand, Nibe i Vokslev Sogn paa «Nibe Gods» Strand.

¹⁾ Aarbøger 1872, S. 267.

²⁾ Kbhvn.s Beskr. I, 14.

³⁾ Jfr. ogsaa O. Nielsen i Kbhvn.s Beskr. I, 22.

De to sidstnævnte ere ret oplysende med Hensyn til Spørgsmaalet om Jordskyldens Oprindelse i saadanne Fiskelejer og kunne saaledes indirekte tjene til Oplysning om den Jordskyld, der ifølge Roskilde Biskoppers Jordebog af 1370 svaredes i Kjøbenhavn af «Gaderne ved Stranden».

«Nibe Gods» tildømtes 1406 Kronen fra Anders Munk ved den store Godsinddragelse, som da fandt Sted. Hvem det tidligere har tilhørt, er uvist; en Tue Niclessøn «af Nibe» omtales omtrent 1375, men om herved betegnes en Adelsmand, der har ejet det hele, eller en enkelt Indbygger i Byen, kan ikke ses. At Byen oprindeligt har været en Landsby, kan ses deraf, at der omtales en Bymark, hvori de enkelte Gaarde havde Del, og endnu en rum Tid efter Reformationen hørte Nibe til Vokslev Sogn, men havde tidlig faaet et eget Kapel, St. Jodoci Kapel, hvortil Kronen havde Patronatsret lige som til Vokslev Kirke. Begge disse Kirker lige saa vel som Viborg Bispedømme og Vor Frue Kloster i Aalborg ejede imidlertid Gaarde og Huse i Byen. De fleste af disse gejstlige Ejendomme kom ved Reformationen under Kronen og lagdes under Aalborghus. Af en Dom fra 1592 ses, at Kronen den Gang oppebar Jordskyld fra Nibe, og det samme ses endnu tydeligere af en Landstingsdom af 1747, hvoraf fremgaar, at «Nibe Gods» omtrent 1660 fra Kronen var afhændet til Rigsmarskalk J. K. von Korbitz og af denne senere til Ejeren af Herregaarden Oxholm (Ø Kloster). Oxholms Ejere afkrævede som en gammel Ret Jordskyld (18 β) og Arbejdspenge (6 ƒ) af en Del Huse og «Fiskelejer» i Nibe, hvorfor «en Del» af Nibe Indvaanere ved Retten søgte at hindre dette, men uden Resultat. Af Landstingsdommene faar man det Indtryk, at kun «en Del» af Grundene i Byen oprindeligt har svaret Afgiften, men maaske neppe Gaardene, der hørte til den oprindelige

Landsby. — Dels Bebyggelsen paa Kronens særlige Grund, dels og navnlig den almindelige Forstrandsret, som Kronen havde og ifølge hvilken «ingen maa bygge Konnings Forstrand uden med Konnings Tilladelse», synes her at have medført Jordskylden og Arbejdspengene ¹⁾.

At paa Dragør Jordskylden var en oprindelig Bodegjæld, er allerede paavist af Dr. O. Nielsen. Det fremgaar især af Erik af Pommerns Privilegium af 1422, at Kjøbenhavns Borgere skulle yde «Bodegjæld» af de Boder paa Dragør, «som standende blive Vinteren over og af andre» ²⁾. Herved er denne Afgifts Karakter tydelig betegnet; det er neppe, som A. D. Jørgensen antager, det samme som det «Burskud», der paa Skanør Torv svares af dem, der her opslaa deres Boder eller Telte (*tabernacula sive tentoria*) ³⁾; dette er vistnok ikke andet end, hvad der senere forekommer som Stadepenge for de Boder, der i Markedstiden eller paa Torvedage opsloges paa Byernes Torve eller Gader, for atter at forsvinde, naar Markedet var endt ⁴⁾. Boderne paa Dragør vare derimod arvelige, gik i Kjøb og Salg, og den Afgift, der gik deraf, kaldes ogsaa ligefrem Jord-

¹⁾ Ældste Arkivreg. I, 24; II, 294—304; III, 25, 28—29, 54. — Diplom. Vibergense, Reg.; Fred. I's danske Registranter, S. 38 (jfr. Reg.). — J. Steenstrup, Studier ov. Vald.s Jordebog, S. 135 (Landstingsdom 1592). — Landstingsdom af 14 Juni 1747 i Viborg Landstingsarkiv (jfr. Dansk Atlas V, 9); i denne Dom paaberaabes Skjødet til Korbitz, en derved fremkaldt kgl. Anordning af 29 Januar 1668, Synsforretning af Juni 1677 til Grundenes Udvisning, Bytingsdom af 16 Decbr. 1699. Hvis det kunde lykkes at faa disse Akter, vilde det formodentlig kunne nærmere paavises, om Jordskylden paahvilede alle eller blot «en Del» af Byens Gaarde og Huse.

²⁾ Kbhvn.s Dipl. I, 152; jfr. S. 195—96, 202, 430.

³⁾ Aarbøger 1877, S. 269.

⁴⁾ Om Stadepenge paa Torve og Stræder se Dipl. Vib. S. 146, 165.

skyld¹). Ogsaa paa Skanør var der den Slags arvelige Boder, hvoraf der svaredes Jordskyld²). Jorddrotten tager af den Slags staaende Boder en Afgift for Grunden.

Der er derfor neppe nogen Anledning til at strides om, hvorvidt den Jordskyld, der i Kjøbenhavn ydedes af Gaderne ved Stranden, var en oprindelig Bodegjæld eller ikke. Jordskylden er en Grundskyld; om der staa Huse eller Boder paa Grunden er temmelig ligegyldigt. Oprindelsen til Jordskyldkvarteret maa søges i et særligt Ejendomsforhold; man har hidtil ikke noget sikkert Bevis for, at Jordskyld er blevet afkrævet af Kronen eller Roskilde Biskop af Byernes Indvaanere i Almindelighed. Hverken i Roskilde eller Nykjøbing, som laa under Bispestolen, kjendes en saadan Afgift; hvor derimod private Mænd bygge paa Kronens, Gejstlighedens eller en bestemt Jorddrotts Grunde, der ydes Jordskyld. Dette Forhold kan neppe tænkes at indtræde paa de Ejendomme, der havde Del i Byfællesskabet med Andel i Bymarken og som oprindelig vare Bøndergaard; heraf krævedes Landgilde osv., men ikke nogen særlig Grundafgift. Ganske vist kan ogsaa paa saadanne Ejendomes Toftejorder opstaa Kjøbstadsbygninger;

---

¹) O. Nielsen, Kbhvn.s Beskr. I, 19, 206. — Kbhvn.s Dipl. II, 225, 314, 315; IV, 38, 56 (en Borger i Kbhvn. fritages for Jordskyld af sin Bod paa Dragør), 73, 273, 313.

²) *Quilibet habens ibi bodam hereditat eam super suos proximos, dummodo satisficiat regi de loco* (Vald. Sejrs Priv. f. Lübeck, anført hos J. Steenstrup, Studier over Vald.s Jordebog, S. 134). Hvitfeld (S. 172) gjengiver det saaledes: Item huo som hafver der en Boed, da hører den hans næste Arfvinge til, naar hand døer, dog Kongen skal betalis for Jordsmonnen og hafve aarlig sin Jordskyld der aff. — Jfr. Tidsskrift for Fiskeri II, 17—19. — Skanør Lov: Sælger Mand Øl, der Stud og Inne reder, han skal ej rede Stedgjæld, men Bundgjæld (af Tønden). (Tidsskrift for Fiskeri II, 25.)

der omtales derfor i enkelte Kjøbstæder «Toftegjæld», en Afgift, der er beslægtet med Jordskylden; men i Kjøbenhavn nævnes den i al Fald aldrig; det er overhovedet meget tvivlsomt, om denne «Toftegjæld», saaledes som f. Ex. J. Steenstrup synes at antage, er ganske det samme som Jordskyld. I flere af de Stæder, hvor Toftegjælden ydes, fremtræder den nemlig med saa stor Styrke, at den mere har Præg af en almindelig Skat, der paahviler alle Grunde, end af en oprindelig Lejeafgift til en privat Ejer for Brugen af Jorden. I Næstved ydede saaledes alle Gaarde en bestemt Afgift i Toftegjæld til Skovkloster; et mindre Beløb ydedes ligeledes som Toftegjæld af hver Bod, «der ej er tilfæstet Gaard», en Tilføjeelse, der minder om den Bestemmelse i Skanør Lov, at Mand, der reder Inne og Stud, ikke skal betale Stedgjæld, men kun Bundgjæld, naar han opslaar en Ølbod. I Landstingsdomme i Anledning af Skovklostrets Stridigheder med Graa- og Sortebrødrene i Næstved, der nægtede at yde Afgifter til Klostret af deres Ejendomme i Byen, udtales ligeud den Sætning, at hvo som haver Jord i Kjøbstad, ham bør at rede Toftegjæld deraf, eller at Kjøbstadsjord kan forbrydes til Kongen, om Toftegjæld og Midsommergjæld ej betales deraf¹⁾. — Ogsaa i Flensborg og Aabenraa er det utvivlsomt, at Toftegjæld ydedes af alle Grunde, hvad enten der medfulgte Andel i Bymarken eller ikke. Den vederhæftige Borger, der har Hus og Jord, betegnes nemlig i disse Byers Stadsretter som den, «der betaler sin Arnegjæld (Midsommergjæld, der ydedes af hvert «Matskab») og Toftegjæld». En saadan Betegnelse i Stadsretterne vilde være umulig, hvis Afgiften ikke svaredes af alle, der havde Hus (Arne) og Jord; thi den Mand, der har

¹⁾ Script. r. D. IV, 340, 342, 363, 369, 374, 375.

Andel i Bymarken, kan da ikke anses for mindre vederhæftig end andre¹⁾. Mindre sikkert er Forholdet i Haderslev, i hvis Stadsret der opregnes en Del særlige Grunde, der yde «Tofteleje» til Byen; men andre Bestemmelser i Stadsretten tyde dog paa, at det var en almindelig Afgift; Kannikekollegiet i Haderslev hævede derimod aarlig Jordskyld (terrægium) af sine private Ejendomme i Byen²⁾. — I de andre Byer, hvor Toftegjælden forekommer, er Forholdet mindre klart, saaledes i Præstø³⁾, Lund, Helsingborg⁴⁾, Laholm⁵⁾ og de bornholmske Stæder⁶⁾; men der er i de tarvelige Oplysninger, man har om Forholdet i disse Byer, neppe noget, der modbeviser, at Toftegjælden har været en almindelig Grundskat, der svaredes af alle Grunde til Byen eller dens Jorddrot, og naar man ikke længere kan eftervise denne Grundskat i alle Stæder, ligger det nærmest dels i de tarvelige Oplysninger, vi have, dels deri, at Afgiften er bleven eftergivet eller afløst og vistnok ofte skjuler sig i den aarlige Sum, der under Navn af Byskat svares af Stæderne.

Idet disse Bemærkninger om Toftegjældens Oprindelse

¹⁾ Rosenvinge, Gl. dsk. Love V, 375, § 25; 438, § 5; 468, §§ 116 og 118.

²⁾ Rosenvinge, a. Skr. S. 479, § 31, jfr. § 38. Geh. Ark. Aarsb. II, Till. S. 5. — I Slesvig nævnes Toftegjæld ikke; at man kjendte til Jordskyld i Slesvig, synes at fremgaa af Brevet fra 1289 i Dr. P. Hasse's: Das Schleswiger Stadtrecht, Kiel 1880, S. 129.

³⁾ Ny dsk. Mag. VI, 314.

⁴⁾ Thorkelin, Dipl. Arne-Magn. I, 2. Med Steenstrup, Studier S. 144, at anse denne «*annualis pensio de areis*» for det samme som Midsonnmergjæld (Arnegjæld) synes vel dristigt. Brevets Udtryk tyde nærmest paa en almindelig Skat.

⁵⁾ Suhm XIV, 660: Byen sælger en Gaard, hvoraf Kjøberen aarlig skal svare «sin Valborgmessegjæld og sin Toftegjæld».

⁶⁾ Rønne, se Suhm XIV, 515: Huset, som Gildet faar, skal tillige med sin Toft (area) være fri for alle Afgifter til Lunds Ærkebisp.

som en almindelig Grundskat henstilles til nærmere Prøvelse, maa det derimod hævdes, at Jordskylden er en oprindelig Lejeafgift for Brugen af Jorden af en rent privatretslig Natur, hvorfor kun den kan hæve den, der er fuldstændig privatretslig Ejer af Grunden, som Vederlag for en arvelig Brug af Jorden, ikke fordi man som Jorddrot har en almindelig Overhøjhed over en oprindelig Landsby med dens Jordfællesskab¹⁾. — Det samme viser sig ogsaa at have været Tilfældet i Kjøbenhavn. I den ældste Stadsret (1254) omtales en Jordskyld (census) paa 12 Penninge af Biskoppens Grunde (fundi), og at Biskoppen ikke blot havde et helt Kvartér af Staden, det saakaldte Jordskyldskvartér, der omtales i Jordebogen fra 1370, men en Mængde private Grunde rundt om i Staden, som han paa forskjellig Maade var kommen i Besiddelse af, ved Kjøb, som forbrudt Gods eller paa anden Maade, og hvoraf han dels hævede almindelig Leje, dels Jordskyld, naar Jorden var overdraget til arvelig

¹⁾ Jfr. Ribberret § 83 (Rosenvinge V, 250—51), hvor Oprindelsen maaske tydeligst fremtræder. — Kun i de sent opstaaede Klosterbyer Mariager og Maribo kunde det maaske være tvivlsomt, om Jordskylden ikke er hævet af alle Grunde, hvad enten Besidderen har haft Andel i Bymarken eller ikke. Jfr. Maribos Privilegier af 1488 § 9: Item skulle de, som bo her i Byen og Jord have af Kloster, betale deres Jordskyld redelig tvende Sinde om Aaret; men § 5 tales om Gaarde, der yde Landgilde (N. dsk. Mag. VI, 225—26). — I Mariager fik Borgerne først 1583 deres Ejendomme i arvelig Besiddelse mod at give saadan Jordskyld, Dagsgjerning og anden Tyng, som plejer at gaa deraf, og 1631 fik de Frihed for Ægt og Arbejde mod til Gjengjæld at udgive aarlig saa mange Borgeleje-Penge, som vor Kjøbstad Hobro plejer at udgive. (Dsk. Mag. VI, 279, 282). — I Moderklostret i Vadstena ydedes Tomtøre og Dagsværk af Grundene i Byen; men det fremhæves udtrykkelig, at denne Afgift grundede sig paa, at hele Byen var opstaaet paa Klosters Mark. Her var saaledes ingen oprindelig Landsby med Jordfællesskab (Silfverstolpe: Hist. Bibl., Stockholm 1875, I, 38).

Brug, derom indeholder baade Jordebogen og de enkelte Kjøbebreve mange Exempler. Derimod afskaffedes 1254 alt Dagsværk som Afgift (daxværkæ, quod pro debito exigebatur), hvilket tyder paa, at en Del af Borgerne have boet paa Biskoppens Grunde som inquilini; dette var ifølge Biskoppens Jordebog ogsaa Tilfældet rundt om paa de biskoppelige Hovedgaarde (curiæ principales), der stode udenfor Jordfællesskabet; kun tør man af denne Fritagelse ikke med A. D. Jørgensen slutte, at hele Kjøbenhavn oprindelig har ydet Dagsværk til Biskoppen. — I Stadsretten af 1294 bestemmes derpaa, at ingen, der bor paa Biskoppens Grunde (fundis), maa fjernes derfra, saa længe han betaler den fra gammel Tid paalagte Jordskyld (census) med dens oprindelige Beløb, dog uden Hensyn til den Jordskyld, der er paalagt «i disse Dage» eller i Fremtiden bliver paalagt. Men to Aar senere, da der havde været Mytteri i Staden, maatte Borgerne, for at faa Biskoppens Naade igjen, skjænke og tilskjøde Roskilde Kirke (Bispestol) alle de Grunde, hvoraf der ikke tidligere var ydet Jordskyld, og paatage sig en aarlig Jordskyld heraf paa 6 Penninge, dog saaledes, at Beboerne skulde blive boende og Grundene gaa i Arv. Der foregaar altsaa en formelig Tilskjødning af Grundene, og først da kan Jordskylden paalægges. Denne Jordskyld skjænkede Biskoppen derpaa til det Hospital, han var i Færd med at opføre. At denne nye Jordskyld ikke kan paavises i Biskoppens Jordebog fra 1370, er saaledes ikke saa underligt; der kunde den aldrig faa Plads; man kan derfor af denne Omstændighed ikke med Dr. Nielsen slutte, at den inden 1370 atter maa være bleven afskaffet eller indløst; skal den findes, maa det være i Hospitalets Jordebøger¹⁾.

¹⁾ Kbhvns Dipl. I, 18, 21, 59 § 106, 63. — Inquilini paa curiæ principales (udenfor Jordfællesskab), Script. VII, 30 og fl. St.

Allerede dette Exempel viser, hvor varsom man maa være med at anse det Jordskyldskvartér, der 1370 findes ved Stranden, som den oprindelige By. Vi have ingen Sikkerhed for, at Jordskylden ikke ogsaa her kan være senere paalagt paa en lignende Maade, som det 1296 skete med den øvrige Del af Byen; oprørske Bevægelser mod Biskoppen havde der jævnlig været under dennes Kamp med Kronen om Kjøbenhavns Slot og By. 1296 mistede Borgerne som Straf under en læmpelig Form deres frie Ejendomsret til Grundene, for at Hospitalet kunde faa en aarlig Indtægt i Jordskyld. Aldeles modsat heraf ser man 1407 og 1411 Exempler paa, at Jordskylden netop opstaar, naar Grundene gaa over i privat Eje: Biskoppen overdrager nogle Borgere nogle af sine Grunde i Bjørnebrogade (Kjøbmagergade) til fri Ejendom, mod at der aarlig svares Jordskyld deraf, ikke til Biskoppen selv, men til Kjøbenhavns Kapitel. — Det er en læmpelig Salgsform, hvorved der oven i Kjøbet opnaas en Indtægt for en Institution, man vil fremhjælpe¹⁾.

Gaar man ud fra, at Jordskyldskvarteret skriver sig fra en oprindelig biskoppelig Særejendomsret, bliver det næste Spørgsmaal, om denne særlige Ejendomsret grunder sig paa en Forstrandsret, som Dr. Nielsen antager, eller derpaa, at denne Del af Byen er opstaaet paa Østergaards særlige Jorder, eller mulig paa begge Dele. For Forstrandsretten taler den Omstændighed, hvis Betydning A. D. Jørgensen har søgt at svække, men ingenlunde har kunnet modbevise, at Stranden i ældre Tid har gaaet langt højere op end senere, saa at man endog har fundet Baade eller lignende Gjenstande i Grundene baade midt i Raadstræde, i Badstræde og i Vimmelskiftet (Tyskemannegade). Dr. Nielsen

¹⁾ Kbhvn.s Dipl. I, 135 -36.

antager derfor, at der paa Absalons Tid ikke en Gang har været Plads for nogen Bebyggelse der, hvor senere Jordskyldskvarteret findes, eller, som han senere har ændret det til, i det højeste for en enkelt Husrække. Hvad der her har været paa Absalons Tid, det vide vi imidlertid aldeles intet om. Biskoppens Jordebog er skrevet 200 Aar efter Absalons Tid (1170—1370); derfor er det et forgjæves Arbejde, af dens Stedsbestemmelser at ville danne sig et Billede af Stadens Udseende paa Absalons Tid; ikke en Gang et klart Billede af Stadens Udseende 1370 kan man nu faa ud deraf; det vise Dhrr. selv tilstrækkelig; hvad den ene lægger i Vest, lægger den anden i Øst; hvor A. D. Jørgensen finder et tætbygget Kvartér (ved Nikolai Kirke), finder O. Nielsen hele store Tomter eller Vand (Dybensgade). Saa meget er i al Fald vist, at «Kongens Boder» (lille Kongensgade) først bleve opførte paa Frederik d. 1stes Tid, paa Kronens Grund, hvilket unægtelig henleder Tanken paa Østergaards (Vingaardens) oprindelige Mark, og en Del af den Bebyggelse, man allerede ved Aaret 1370 finder i denne Del af Staden i Jordskyldskvarteret, skriver sig rimeligvis fra Østergaards Tilliggende; men for den øvrige Del af Jordskyldskvarteret synes Forstrandsretten at maatte have Fortrinet. At Stranden langt ned i Tiden naaede helt op til Ladbrotstræde (Læderstræde), er sikkert. At Bebyggelsen er gaaet i Retning fra Tyskemannegade (Vimmelskafte) nedefter, ved successiv Opfyldning, kan ikke betvivles. Mod Nord synes Jordskyldskvarteret ikke at være gaaet højere op end til Sydsiden af Tyskemannegade (Vimmelskafte), saa at der ganske sikkert har været en Tid, da hele dette Kvartér har været meget smalt, og det synes da rimeligere at sætte hele denne stærke Opfyldning til en Tid, da Byen bevislig var i stærk Udvikling, end til en Tid, da man intet

véd om dens Tilstand. Navnet «Tyskemannegade» henleder af sig selv Tanken paa «Tyskebryggen» i Bergen. Her skal da blot bemærkes, at hele den Strækning, der nu indtages af Kvarteret mellem Vimmelskiftet og Læderstræde (Tyskemannegade og Ladbrostræde), neppe er synderlig større end den Plads, de gamle hanseatiske Kontorer med deres uendelig dybe Gavlbygninger endnu den Dag i Dag indtage paa Tyskebryggen i Bergen. Her findes endnu Bygninger, hvor Skibene eller Baadene kunne lægge sig ind mellem Bygningerne for at lade eller losse, og noget lignende kan man jo se mange Steder. At man ogsaa i det gamle Kjøbenhavn har bygget saa at sige ud i Stranden, fremgaar af det Forbud, der endnu findes i Kristoffer af Bajerns Stadsret mod at lægge sit Skib i Vinterleje ind for anden Mands Dør¹). — At bygge ud i Stranden var ikke tilladt uden særlig Tilladelse. Ingen maa bygge Husbygning paa Malmø Forstrand, hedder det saaledes i denne Stads Privilegier, eller anden Bygning uden Raadets Tilladelse; Malmø Byfred naaede til den anden Revle; hvad Sagefald der faldt indenfor denne, tog Byen, men i Høstmarkedets Tid tog Kongens Foged Sagefaldet ligesom paa Skanør og Falsterbo efter Fiskerleje-Ret²). — Denne sidste Efterretning er ogsaa ret oplysende til Forstaaelse af den Jurisdiktion, der langt ned i Tiden fandt Sted ved den kjøbenhavnske «Endebod». — «Ingen skal sidde i vor Toldbod (Fogedbod) om Høsten foruden vor Foged eller hvem han kalder dertil af Raadet i synderlig Sag», siges der i Malmø Privilegier 1446. — Ogsaa i Marstrand paabodes i Frederik II's Tid, at efterdi der kom saa mange fremmede Skibe og Kjøbmænd og der

¹) Kbhvns. Dipl. I, 174, § 43.

²) Rosenvinge, Gl. dsk. Lov V, 90, 94, 95. — I Slesvig maatte ingen bygge ud i Slien uden Kongens Tilladelse.

ogsaa faldt de største Sager at udrette, skulde Borgmestre og Raad i vanskelige Sager sidde Dom og Ret med Tolderen, naar han tilsagde dem¹⁾. — Derfor var det altsaa, at der i Kjøbenhavn lige indtil Aaret 1649 ingen Byret holdtes i det gamle Sildemarkeds Tid, fra Bartholomei til Dionysii Dag²⁾, — ikke, fordi Sildemarkedet, saaledes som Dr. Nielsen synes at opfatte Forholdet, i den Grad optog alles Interesse, at man ikke havde Tid til at søge Lov og Ret, eller fordi Byfogeden, saaledes som andre synes at opfatte Sagen, selv skulde ud at fiske eller handle, men fordi hans Plads paa denne Tid var paa et helt andet Sted, paa «Endebod», for der at sørge for Told og Justits og for at dømme i de mange der forefaldende Sager; derfor var ogsaa «Endebod» et fredlyst Sted. — Hvor «Endebod» har ligget, kunne de Lærde desværre ikke blive enige om; Dr. Nielsen sætter den mod Vest, A. D. Jørgensen mod Øst, og jeg tror ikke, at Sagen kan fuldt afgjøres; kun saa meget tør man sige, at ved Aaret 1370 laa «Endebod» ved den ene Ende af Havnen, et Taarn ved den anden, og at der langs Havnen paa Byens Side gik en lang Adelgade («ved Stranden»): men om dette Taarn er det samme som «Vandmølletaarnet» ved Byens og Havnens vestlige Ende eller «Vagttaarnet» mod Øst paa Slotssiden, eller et østligt Taarn (i Nærheden af Nikolai Kirke), kan neppe afgjøres³⁾.

¹⁾ Th. Boeck, om Bohuslens Fiskeri, i Nordisk Tidsskrift for Fiskeri I, 26 og fl. St.

²⁾ K. D. I, 670—71. — Kbhvn.s Beskr. I, 120.

³⁾ Af de dunkle Udtryk i Stadsretten af 1294: «qui pæcem violaverit in domo, que dicitur Endebod, et inter introitum navium ex utraque parte illius vici magni», er der nu givet adskillige Forklaringer, den ene dristigere end den anden, ligefra O. Nielsens paa en Misforstaaelse af Du Cange grundede, men senere gjenkaldte Oversættelse af vicus ved «Borg» eller «Taarn» til A. D

At det ældste betydeligere Handelskvartér har været ved Stranden og Havnen, følger jo for øvrigt af sig selv; men netop fordi Havnen og Stranden i ældre Tid har strakt

---

Jørgensens Formodning, at samme Ord kunde betyde *Bro*, fordi *Bro* paa gammel Dansk kan betyde *Vej* eller *Gade* (*Stenbro*, *Vesterbro* osv.) og *pons* derfor undertiden betyder *Stenbro* (*Vej* eller *Gade*), hvorfor man da atter skulde have tilladt sig at gjengive *Højbro* ved *magnus vicus*. — Naturlig oversatte maa Ordene dog enten betyde: *under Skibenes Indløb fra begge Sider af den derliggende store Gade (Adelgade, Strandgaden)*, saa at derved betegnes det dobbelte Indløb (*Gamebodedyb* og *Kalleboderne*), som bevislig endnu fandtes 1535 (se O. Nielsen, *Kbhvns Beskr.* I, 18—19 og Tegningen fra 1536 i 2 Del S. 152), thi naar man fandt det nødvendigt under Belejringen at spærre det vestlige Løb, maa det dog den Gang endnu have været brugeligt, i al Fald for mindre Skibe eller Baade, og der betegnes da ved Stadsrettens Udtryk, at der skal herske Fred i *Endebod* og i hele Havnen paa den Tid, *Handel* og *Vandel* fandt Sted, i *Høstmarkedets Tid*; thi at *Sildemarkedet* endnu 1294 spillede en stor Rolle, fremgaar ogsaa af senere Breve, f. Ex. det Lejde, der 1341 gaves forskjellige Handelsstæders Skibe, naar de paa *Høstmarkedets Tid* besøgte Havnen, fra den Tid, de løbe ind (*intrabunt*) i den, til de atter løbe ud af den; — eller ogsaa maa *navium* tages som objektiv Genitiv, ligesom Oversætteren i Erik af Pommerns Privilegier synes at have gjort (*den Gade*, hvor man gaar til Skibs): *under Adgangen til Skibene*, regnet fra begge Ender af den derliggende *Adelgade* (jfr. *intrōitus chori*, *Adgangen til Koret*, *Korgangen*). Naar der i *Jordebogen* af 1370 er sat som Overskrift herover: *de pace servanda a turri usque in Ændæboth*, betegnes derved tydelig nok *Havnens Udstrækning*, saaledes som den var 1370, men heller ikke andet. Rimeligvis er dette først tilføjet 1370; i *Jordebogen* gives ikke en fuldstændig *Stadsret*, men kun de Artikler, der havde fiskal eller lignende Betydning for Biskoppen, som et Bevismiddel for de Rettigheder, der tilkom ham; deraf maa baade *Ændringerne* fra Originalen af 1294 og *Tilføjelserne* forklares, ikke deraf, som Dr. Nielsen antyder (*K. D. I*, 59), at selve *Stadsretten* i Mellemtiden er undergaaet Forandringer. — Mig forekommer det for øvrigt rimeligst med A. D. Jørgensen at sætte *Endebod* mod *Øst* (Tegningen fra 1536 er ikke saa detailleret, at man i dette Tilfælde kan bygge paa den); her fandtes i al Fald senere *Toldboden*, men dens Plads kan rigtignok være bleven flyttet.

sig længere op i Landet end senere, er det overordentlig tvivlsomt, netop i Jordskyldskvarterets «Gader ved Stranden» at se den ældste By i Modsætning til «Tyskemannegade», og hvad der ligger Nord derfor, som en nyere af Absalon anlagt By. Og naar A. D. Jørgensen vil sætte den gamle Stads Grænse mod Vest ved Hyskenstræde, fordi denne Gade senere dannede Grænsen mellem Nikolai og Frue Sogne, saa bestyrkes dette unægtelig ingenlunde ved den Omstændighed, at Jordskyldskvarteret bevislig strakte sig langs hele Stranden fra den senere Bygrænse mod Vest (omtrent ved Vandmølletaarnet) og lige til Østergaard mod Øst. Skal Jordskyldskvarteret have nogen Betydning for Fastsættelsen af den oprindelige By, saa fører Konsekvensen med sig, at den gamle By maa have strakt sig over hele denne Strækning, altsaa baade over Nikolai og Frue Sogne. Men dette strider jo mod Theorien om, at Frue Sogn er en senere absalonsk Nybygd; den ærede Forfatter maa derfor tage sin Tilflugt til en ny Hypothese for at redde den tidligere: at den Del af Jordskyldskvarteret, der fandtes Vest for Hyskenstræde, er opstaaet som en Forstad udenfor Bygrænsen, men endnu før Absalons Anlæg af den jordskyldsfri Nystad. Intet Steds synes mig Vilkaarligheden i Bevisførelsen at være saa øjensynlig som her¹⁾.

Den nyere Granskning har efter min Overbevisning i hele dette Spørgsmaal indladt sig paa en Sag, som den ikke kan løse; derfor er det, at man kastes fra den ene Hypothese til den anden. En tilsyneladende stor og skjøn Bygning er der opført; men undersøger man Grunden, viser den sig saa løs, at den neppe nok kan siges at hvile paa

¹⁾ Aarbøger 1877, S. 292.

Sand. Det er som et gjøglende Luftsyn; ligesom man tror at have taget det i Øjesyn, vexler det Skikkelse, og kun Taagen bliver tilbage. Mange interessante Enkeltheder er der fremdraget; mange forskjellige Forhold ere blevne belyste fra en ny Side, saa de paa andre Maader kunne komme den historiske Granskning til Gavn, og i den Henseende have A. D. Jørgensens Indlæg ikke ringe Fortjeneste; men det eneste, der af den hele Strid synes at være kommet ud som et nogenlunde sikkert Udbytte med Hensyn til det ældste Havn, det er, at Havn har været en oprindelig Landsby; men hvor vidt Byen er kommen i sin Udvikling, før Absalon anlagde sin Borg, det vide vi ikke, og kunne vi ikke vide. Alt tyder dog paa, at hvis der allerede den Gang har været en Begyndelse til en Handelsstad, — saa har den været meget ringe og ubetydelig; men lige saa sikkert er det, at den fra nu af er i stadig Tilvæxt.

Er da Absalon Kjøbenhavns Grundlægger eller ikke? Man undrer sig maaske over Spørgsmaalet; men det er dog ikke uden Grund, at det opkastes; i Bladartikler og lignende Steder har man kunnet se udtalt, at den Strid, der har været ført om Kjøbenhavn, ogsaa har omstødt den gamle Forestilling om Absalon som Stadens Grundlægger. Ja forstaar man ved en Stads Stifter den første, der har taget Jorden under Ploven, eller den Haandværker eller Fisker, der har opslaaet den første Bod paa den øde Strand, saa er Absalon ikke Stadens Grundlægger; men i den Forstand har man rigtignok i lang Tid ikke anset ham derfor; at der var et «Havn» til før hans Tid, det har man altid vidst. Men ser man hen til, hvor ubetydelig denne By aabenbart har været, hvorledes den svinder for vort Blik i lutter Taage, før han med sit klare Blik udsaa «Holmen i Stranden» til Anlægget af sin Borg, hvorledes den fra hans

Tid af hævder sig en Plads som en af Rigets betydeligste Stæder, saa se vi ikke andet, end at Navnet af «Kjøbenhavns» Stifter med fuld Ret tilkommer ham. Og se vi saa hen til den store Betydning, han har haft for Kjøbenhavn, hvor hans Borg stod som et synligt Minde om hans mægtige Skaberkraft, om den Tryghed og Ro for ydre og indre Fjender, om den Uafhængighed og Kraft, hans sikre Blik og store Handlekraft havde skaffet hele det danske Rige, saa turde det vel være paa Tiden, at man tænkte paa at rejse et synligt og værdigt Minde for denne Mand, maaske den største, Danmark har frembragt, paa den Slots- holm, hvortil hans Navn paa en saa ejendommelig Maade er knyttet. Stockholm har sat Birger Jarl et Minde paa Riddarholmen, Gøteborg har hædret Gustav Adolf som sin Grundlægger, og Kristian den fjerdes Billede er blevet opstillet i Kristiania. Kjøbenhavns Stifter skjuler sig endnu i en skrøbelig Gibsafstøbning indenfor Raad- og Domhusets Forhal.

Sluttet Juni 1880. — En meningsforstyrrende Skrivefejl har ind- sneget sig S. 491 Not. 2 i Gjengivelsen af Saxes Ord: *exigui monu- menti beneficio*, for: *exigui munimenti beneficio*.